

Program EU i CG za
zapošljavanje, obrazovanje
i socijalnu zaštitu

Crnogorski okvirni program ključnih kompetencija

Projekt „Integracija ključnih kompetencija u obrazovni sistem Crne Gore“

sufinanciraju Evropska unija i Vlada Crne Gore, a implementira EPRD konzorcij

Verzija: 19.6.2020. godine

Članovi Projektnog tima – grupe koju čine predstavnici institucija korisnica koja je izradila dokument: **Zdravko Babić**, Filološki fakultet Univerziteta Crne Gore; **Zora Bogičević**, Ministarstvo prosvjete Crne Gore; **Sandra Brkanović**, Centar za stručno obrazovanje Crne Gore, **Nevena Čabrilo**, nacionalna projektna koordinatorka, Zavod za školstvo Crne Gore; **Nataša Gazivoda**, Zavod za školstvo Crne Gore; **Sanja Jančić Rašović**, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta Crne Gore; **Branka Kankaraš**, Ministarstvo prosvjete Crne Gore; **Zorica Minić**, Ispitni centar Crne Gore; **Arijana Nikolić Vučinić**, Ministarstvo prosvjete Crne Gore; **Radoje Novović**, Zavod za školstvo Crne Gore; **Radovan Ognjanović**, Zavod za školstvo Crne Gore; **Žarko Pavićević**, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta Crne Gore; **Radovan Popović**, Zavod za školstvo Crne Gore; **Milena Roganović**, Ministarstvo prosvjete Crne Gore, kao projektna menadžerka u ime projektnog kancelarije za implementaciju programa IPA II i korisničke ustanove; **Tijana Stanković**, Agencija za kontrolu kvaliteta u visokom obrazovanju Crne Gore; **Dijana Vučković**, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore

Članovi radnih grupa za razvoj ishoda ključnih kompetencija, koje su utvrdile definicije i ishode ključnih kompetencija: **Anđa Backović**, savjetnica Zavoda za školstvo (socijalne i emocionalne vještine); **Vesna Babović**, savjetnica Zavoda za školstvo za engleski jezik; **Dušica Marković**, savjetnica Ispitnog centra za engleski i njemački jezik; **Andrijana Bogetić**, nastavnica sociologije u Srednjoj stručnoj školi Nikšić; **Sandra Brkanović**, rukovodilac Odjeljenja za istraživanje i razvoj kvalifikacija u Centru za stručno obrazovanje; **Nevena Čabrilo**, savjetnica Zavoda za školstvo za hemiju; **Senada Dešević**, nastavnica crnogorskog – srpskog, bosanskog, hrvatskog jezika u Gimnaziji; **Ana Đukanović Miljkovac**, nastavnica Filozofskog fakulteta Univerziteta Crne Gore, studijski programi za predškolsko vaspitanje i obrazovanje i za razrednu nastavu (metodika nastave umjetnosti); **Bogić Gligorović**, nastavnik biologije u osnovnoj školi; **Anka Grujić Vučinić**, savjetnica Zavoda za školstvo za crnogorski - srpski, bosanski, hrvatski jezik i književnost; **Mladen Janković**, nastavnik Gimnazije; **Branka Kankaraš**, Ministarstvo prosvjete, Direkcija za osnovno obrazovanje i vaspitanje; **Vidosava Kaščelan**, savjetnica Zavoda za školstvo (građanski odgoj); **Milica Jaramaz**, Filozofski fakultet Univerziteta Srne Gore, Studijski program za obrazovanje učitelja; **Zoran Lalović**, savjetnik Zavoda za školstvo (razvoj kurikuluma); **Dijana Laković**, nastavnica razredne nastave; **Zorana Latković**, nastavnica muzike u Umjetničkoj škola za muziku i balet "Vasa Pavić" Podgorica; **Lidija Lazarević**, nastavnica engleskog jezika Srednja elektrotehnička škola „Vaso Aligrudić“ Podgorica; **Biljana Maslovarić**, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, studijski program za pedagogiju i studijski program predškolsko vaspitanje i obrazovanje; **Jelena Mašnić**, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore; **Marija Mijušković**, saradnica u nasatvi Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore (studijski program za engleski jezik i književnost); **Miroslav Minić**, nastavnik Gimnazije; **Dragana Nenadović**, savjetnica Ispitnog centra za crnogorski – srpski, bosanski i hrvatski jezik i književnost; **Bojana Nenezic**, savjetnica Zavoda za školstvo za muzički odgoj; **Radoje Novović**, savjetnik Zavoda za školstvo (razvoj kurikuluma); **Srdan Obradović**, Centar za stručno obrazovanje; **Radovan Ognjanović**, savjetnik Zavoda za školstvo za fiziku; **Biljana Petrović Njegoš**, pedagogica Srednje pomorske škola Kotor; **Biljana Popović**, nastavnica informatike u osnovnoj školi; **Božidar Popović**, nastavnik Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta Crne Gore, Odsjek matematika; **Danijela Popović**, nastavnica razredne nastave iz osnovne škole; **Dušanka Popović**, nastavnica Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore (studijski program za crnogorski jezik i književnost); **Dragana Radoman**, nastavnica engleskog jezika u osnovnoj školi; **Milica Radusinović**, nastavnica razredne nastave iz osnovne škole; **Dragutin Šćekić**, nastavnik predmetne nastave iz osnovne škole; **Biljana Terzić**, nastavnica srednje stručne škole – opšteobrazovni predmeti; **Gordana Tasić**, nastavnica grupe modula iz oblasti inženjerstva i IT Srednje elektrotehničke škole „Vaso Aligrudić“ Podgorica; **Mira Vučeljić**, nastavnica Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta Crne Gore, Odsjek fizika; **Tatjana Vujošević**, savjetnica Ispitnog centra za matematiku; **Rade Vujović**, nastavnik predmetne nastave iz osnovne škole; **Milica Vušurović**, savjetnica Zavoda za školstvo za biologiju;

- Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost EPRD konzorcijuma i ne predstavlja stavove Evropske unije.
- Stavovi izrečeni u ovoj publikaciji koji su napisani u određenom gramatičkom obliku jednako se odnose na muški i ženski pol.

Predgovor

Ovaj dokument izrađen je u okviru Projekta „*Integracija ključnih kompetencija u obrazovni sistem Crne Gore*“ koji sufinansiraju Evropska unija i Vlada Crne Gore kroz *IPA 2 Program EU i Crne Gore za zapošljavanje, obrazovanje i socijalnu zaštitu*. Projekt je dvogodišnji i sprovodi se od 31.8.2019. do 30.8.2021. godine, u cilju poboljšanja kvaliteta pružanja osnovnog i srednjeg obrazovanja i podrške inicijalnom obrazovanju i kontinuiranom profesionalnom razvoju nastavnika i osiguranju kvaliteta na nivou osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja.

Izrada Crnogorskog okvirnog programa ključnih kompetencija centralna je aktivnost prve faze Projekta. Okvir identifikuje osam ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje relevantnih za obrazovni sistem Crne Gore, daje njihove definicije i ishode koje učenici i studenti trebaju postići po obrazovnim nivoima. Okvir je i polazište za sve ostale aktivnosti Projekta, za dalji razvoj koncepata i obuka, ali je istovremeno i pretpostavka strukturirane integracije ključnih kompetencija u sve nivoe obrazovnog sistema Crne Gore.

Kroz Projekat, na bazi Okvira, razvit će se Indikatori za praćenje integrisanosti ključnih kompetencija u školsko učenje koje će služiti nadzornicima i savjetnicima za osiguranje kvaliteta da prate razvoj ključnih kompetencija; Program razvoja i integracije ključnih kompetencija u obrazovni sistem Crne Gore, strateški dokument koji će definisati djelovanje svih aktera obrazovnog sistema u trogodišnjem periodu; program obuke za direktore škola i nastavnika, te obuka za 360 članova školskih timova, 900 nastavnika razredne nastave i 960 nastavnika MINT (engl. STEM) predmeta; razvijat će se dalji koncepti osiguranja kvaliteta ključnih kompetencija, te novi načini vanjskog vrednovanja obrazovanja, uključivo izradu kombinovanih ispitnih pitanja, kako bi se fokus usmjerio na sticanje funkcionalnih znanja. Osim što bi značajno doprinijele ispunjenju projektnih ciljeva, navedene i druge projektne aktivnosti bi trebale predstavljati solidnu osnovu za samoodrživ razvoj ključnih kompetencija u obrazovnom sistemu Crne Gore, nakon završetka Projekta.

Okvir je izradio Projektni tim, tijelo sastavljeno od predstavnika svih relevantnih institucija korisnica Projekta, a definicije i ishode ključnih kompetencija po obrazovnim nivoima izradile su četiri radne grupe: Radna grupa za kompetenciju pismenosti i višejezičnu kompetenciju, Radna grupa za matematičku kompetenciju, kompetenciju u nauci, tehnologiji i inženjerstvu, te digitalnu kompetenciju, Radna grupa za preduzetničku kompetenciju, i ličnu i socijalnu kompetenciju te kompetenciju učiti kako učiti i Radna grupa za građansku kompetenciju i kompetenciju kulturološke svijesti i izražavanja. U radnim grupama su, osim predstavnika Ministarstva prosvjete, Zavoda za školstvo i Centra za stručno obrazovanje, učestvovali iiskusni nastavnici osnovnih i srednjih škola, te nastavnici Univerziteta Crne Gore. Projekt se najiskrenije zahvaljuje članovima svih grupa i tijela koji su veoma posvećeno i predano radili na izradi dokumenta.

Crnogorski okvir ključnih kompetencija predaje se na razmatranje Upravnom odboru Projekta, nakon čega će njegova primjena biti testirana kroz obuke 1.860 nastavnika osnovnih i srednjih škola. Kada se prikupe iskustva iz sistema, Okvir će se finalizirati i podnijeti Nacionalnom savjetu za obrazovanje na usvajanje.

Sadržaj

1.	Uvod	6
2.	Ciljevi i principi okvirnog programa	8
3.	Opisi i ishodi ključnih kompetencija po obrazovnim nivoima	9
3.1.	Kompetencija pismenosti	10
3.1.1.	Ciljevi za predškolsko obrazovanje	11
3.1.2.	Ishodi za ISCED 1	11
3.1.3.	Ishodi za ISCED 2	11
3.1.4.	Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)	12
3.1.5.	Ishodi za visoko obrazovanje	12
3.2.	Kompetencija višejezičnosti	13
3.2.1.	Ciljevi za predškolsko obrazovanje	15
3.2.2.	Ishodi za ISCED 1	15
3.2.3.	Ishodi za ISCED 2	16
3.2.4.	Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)	16
3.2.5.	Ishodi za visoko obrazovanje	17
3.3.	Matematička kompetencija i kompetencija u nauci, tehnologiji, inženjerstvu	17
3.3.1.	Ciljevi za predškolsko obrazovanje	18
3.3.2.	Ishodi za ISCED 1	18
3.3.3.	Ishodi za ISCED 2	19
3.3.4.	Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)	19
3.3.5.	Ishodi za visoko obrazovanje	20
3.4.	Digitalna kompetencija	20
3.4.1.	Ciljevi za predškolsko obrazovanje	21
3.4.2.	Ishodi za ISCED 1	22
3.4.3.	Ishodi za ISCED 2	22
3.4.4.	Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)	23
3.4.5.	Ishodi za visoko obrazovanje	23
3.5.	Lična, socijalna i kompetencija učiti kako učiti	24
3.5.1.	Ciljevi za predškolsko obrazovanje	25
3.5.2.	Ishodi za ISCED 1	25
3.5.3.	Ishodi za ISCED 2	26
3.5.4.	Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)	27
3.5.5.	Ishodi za visoko obrazovanje	27

3.6.	Građanska kompetencija	28
3.6.1.	Ciljevi za predškolsko obrazovanje	29
3.6.2.	Ishodi za ISCED 1	29
3.6.3.	Ishodi za ISCED 2	30
3.6.4.	Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)	30
3.6.5.	Ishodi za visoko obrazovanje	31
3.7.	Preduzetnička kompetencija	32
3.7.1.	Ciljevi za predškolsko obrazovanje	33
3.7.2.	Ishodi za ISCED 1	33
3.7.3.	Ishodi za ISCED 2	33
3.7.4.	Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)	34
3.7.5.	Ishodi za visoko obrazovanje	35
3.8.	Kompetencija kulturološke svijesti i izražavanja	35
3.8.1.	Ciljevi za predškolsko obrazovanje	36
3.8.2.	Ishodi za ISCED 1	36
3.8.3.	Ishodi za ISCED 2	36
3.8.4.	Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)	37
3.8.5.	Ishodi za visoko obrazovanje	37
4.	Integracija ključnih kompetencija u nastavu i učenje	37
4.1.	Podrška nastavnicima	39
4.2.	Istraživanje pristupa za procjenu i vrednovanje ključnih kompetencija	40
4.3.	Monitoring i evaluacija	40

1. Uvod

Globalne promjene koje donosi četvrta industrijska revolucija značajno utiču na ljudski rad i obrazovanje, stavljajući pred obrazovne sisteme ozbiljne izazove modernizacije kako bi mogli obrazovati sadašnje i buduće generacije za život i rad u novoj ekonomiji. Promjene u društvu izazvane novim tehnologijama postaju sve brže, sve ih je teže pratiti, a nemoguće predvidjeti. Stvaranje društva znanja baziranog na vještačkoj inteligenciji, robotici, autonomnim vozilima, novim materijalima, nano-tehnologijama, biotehnologijama, skladištenju energije ili integraciji interneta i stvari (IoT – *Internet of things*) zahtijeva razvoj takvih ljudskih potencijala koji mogu da održavaju i razvijaju konkurentsku sposobnost, brzo i efikasno se prilagođavaju promjenama uslova na tržištima i novim tehnologijama na način koji nije destruktivan za zajednicu i društvo, odgovorno se odnoseći prema kvalitetu života i resursa i razumijevajući uzroke i posljedice klimatskih promjena i promjena biodiverziteta, te da ostvaruju temeljne društvene ciljeve, kao što su rast produktivnosti, socijalna kohezija, održivi razvoj i demokratski procesi. U obrazovne sisteme treba nužno uključiti vještine i kompetencije za buduće građane, koje će fokus staviti na veću sposobnost prilagođavanja ekonomiji koja se brzo mijenja i inkluzivnom društvu.

Odgovarajući na ove izazove Evropska unija od 2006. godine razvija ključne kompetencije za cjeloživotno učenje¹ tako da je razvoj ključnih kompetencija važan obrazovni imperativ za evropske zemlje kao i države pristupnice. Evropski referentni okvir ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje daje osnovnu konceptualnu strukturu ključnih kompetencija i definiše ih kao dinamičnu kombinaciju znanja, vještina i stavova u odgovarajućem kontekstu, koje su potrebne svim ljudima za lično ostvarivanje i razvoj, aktivno građanstvo, socijalnu inkluziju i zaposlenje. Na osnovu referentnog okvira obrazovni sistemi na nacionalnom nivou prema sopstvenim potrebama i prioritetima razvijaju nove modele, zasnovane na znanju za život i za razvoj svakog pojedinca i društva u cjelini. Osim toga što ključne kompetencije predstavljaju temelj ideje o učenju tokom cijelog života, podsticanje njihovog razvoja jedan je od ciljeva vizije stvaranja evropskog prostora obrazovanja i obrazovne reforme ih postavljaju u prvi plan na svim nivoima obrazovanja. Sve evropske i visokorazvijene zemlje uključuju razvoj ključnih kompetencija u svojim obrazovnim politikama, strategijama, propisima ili inicijativama.

Ključne kompetencije predstavljaju svojevrsnu promjenu obrazovne doktrine koja pomjera fokus obrazovanja prema sticanju funkcionalnih znanja, interaktivnog korišćenja tehnologije, znanja i vještina, sposobnosti komunikacije s heterogenim grupama i autonomnim djelovanjem. Ključne kompetencije predstavljaju temelj zapošljivosti i fleksibilnosti u globalnoj ekonomiji, te jedan od odgovora na izazove post-modernog doba u kojem se promjene ubrzavaju, a kompleksnost i međuzavisnost lokalnog i globalnog se povećava.

Međutim, integracija ključnih kompetencija u obrazovne sisteme nije jednostavan niti kratkotrajan proces. Brojne međunarodne studije pokazuju da obrazovni sistemi i dalje tragaju za efikasnim modalitetima, i da se mnoge zemlje bave redizajnom nacionalnih okvira kurikuluma i programa obrazovanja. Za ovo postoje različiti motivi, a prije svega nužda prilagođavanja obrazovanja izazovima kao što je digitalizacija, medijska pismenost, novi životni koncepti za aktivno i angažovno građanstvo, otklanjanje nedostataka postojećih kurikuluma kao što su zastarjeli sadržaj ili nedostatak koherentnosti njegovih dijelova. Društvo

¹ Preporuka Evropskog parlamenta i Savjeta EU od 18. decembra 2006 o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje (2006/962 / EZ). U junu 2016. godine Evropska komisija je pokrenula Pregled Preporuke sa ciljem da se ona revidira i da se dalje podrži i unaprijedi razvoj ključnih kompetencija širom Evrope. Na osnovu zaključaka Revizije, revidirani okvir je usvojen novom Preporukom Parlamenta i Savjeta EU od 22. maja 2018. godine (2018/C 189/01), dostupno na: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2018.189.01.0001.01.HRV&toc=OJ.C:2018:189:FULL

je sve mobilnije, radna mjesta se automatizuju, tehnologija, pogotovu digitalna, ima sve veću ulogu u svim područjima rada i života. Unapređivanje kvaliteta obrazovanja postaje imperativ, naročito u svjetlu rezultata međunarodnih istraživanja i rangiranja procjene učenika kao što su PISA, TIMSS ili PIRLS koje su ukazale na „trajno visok udio tinejdžera i odraslih osoba s necjelovitim osnovnim vještinama“.

Crna Gora, kao kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, te kao država koja od 2000. godine kontinuirano provodi reforme obrazovanja² u cilju stvaranja obrazovnog sistema koji može da odgovori izazovima 21. vijeka, prihvatila je koncept integracije ključnih kompetencija u sve nivoe obrazovnog sistema. Kao i većina evropskih zemalja, primjereno svojoj tradiciji i Crna Gora je ugradila razvoj ključnih kompetencija ili njihove šire ishode učenja u svoje zakonodavstvo, strateške dokumente, programe obrazovanja i metodološka uputstva. Ključne reformske aktivnosti koje stvaraju osnovu za efikasniji razvoj ključnih kompetencija u obrazovnom sistemu Crne Gore su:

- U zakonodavni okvir ugrađeni su pojmovi ključnih kompetencija u formulacijama ciljeva zakona koji uređuju cjelokupni sistem obrazovanja i vaspitanja;
- Program Preduzetničko učenje u okviru područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju od 3 do 6 godina (2016) i Obrazovanje za održivi razvoj u okviru područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanje od 3 do 6 godina (2015) realizuje u sklopu primarnog programa za ovaj uzrast;
- Ključne kompetencije su uvedene u reformisane programe osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2017), a Metodološko uputstvo za pisanje predmetnih programa zasnovanih na ishodima (2017) uključuje ključne kompetencije u programe opšteg obrazovanja;
- Integrisanje ključnih kompetencija u okviru stručnog obrazovanja postignuto je reformom kurikulumu zasnovanog na profesionalnim standardima i standardima kvalifikacija, kroz Metodologiju za razvoj profesionalnih standarda i standarda za kvalifikaciju i Smjernice za kvalifikacije (2016), te Metodologiju izrade obrazovnih programa sa uputstvima (2017)
- Uspostavljen je Crnogorski kvalifikacioni okvir i napisan je priručnik (2016);
- Uspostavljen je moderan sistem osiguranja kvaliteta za sve nivoe obrazovanja, zasnovan na samoevaluacijama i eksternim evaluacijama;
- Usvojena je Strategija obrazovanja nastavnika u Crnoj Gori (2017-2024) u kojoj se predviđa reformisanje metodičko didaktičkih predmeta i uvođenje znanja i vještina razvoja ključnih kompetencija u inicijalno obrazovanju nastavnika na Univerzitetu Crne Gore;
- Program UNICEF-a Crne Gore Obrazovanje za život: Ključne kompetencije za 21. vijek u kurikulumima u Crnoj Gori (Pešikan i Lalović, 2016) mapirao je ključne kompetencije i dao preporuke za njihov međupredmetni razvoj;
- Program Obrazovanje za održivi razvoj za predškolsko, osnovnoškolsko i opšte srednjoškolsko obrazovanje (2014) obuhvata osam međupredmetnih tema ili oblasti koje se realizuju međupredmetno: (1) Klimatske promjene (2) Zelena ekonomija (3) Zaštita životne sredine (4) Održivi gradovi i naselja (5) Biodiverzitet (6) Zdravstveno obrazovanje i vaspitanje (7) Obrazovanje za i o ljudskim pravima (8) Preduzetničko učenje

² Izvorište obrazovnih reformi sadržano je u „Knjizi promjena obrazovnog sistema Republike Crne Gore“, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2001.

- U cilju pružanja podrške nastavnicima za implementaciju međupredmetnih tema urađeno je nekoliko vodiča:
 - Vodiči za implementaciju međupredmetne teme preduzetničko učenje za predškolsko, osnovno i srednje opšte vaspitanje i obrazovanje;
 - Vodič za implementaciju međupredmetne teme obrazovanje za održivi razvoj za predškolsko i opšte vaspitanje i obrazovanje;
 - Vodič za implementaciju međupredmetne teme klimatske promjene;
 - Vodič za implementaciju međupredmetne teme Vrednovanje i planiranje prostora;
 - Vodič za implementaciju Zdravih stilova života;
 - U izradi je vodič za implementaciju međupredmetne teme Digitalna pismenost.

Osavremenjivanje obrazovnog sistema Crne Gore kako bi on odgovorio na potrebe cjeloživotnog učenja dovodi do potrebe **uvodenja jednog opšteg, integrativnog dokumenta** kojim bi se povezali postojeći fragmentirani naponi koji u fokus stavljaju razvoj ključnih kompetencija. Dosadašnje aktivnosti koje su značajno razvijale sistem za ključne kompetencije, nisu obezbjedile sinhronizaciju niti za sve ključne kompetencije na isti način, niti za sve nivoe obrazovanja kao dijelove jedne cjeline. Međutim, sve dosadašnje aktivnosti su doprinijele da se steknu uslovi za vertikalnu i horizontalnu usklađenost i koheziju sistema. Stvaranjem konsenzusnog okvira od strane svih učesnika sistema funkcionalno se povezuju elementi koji već postoje u obrazovanju. Okvirni dokument je najšira platforma koja obuhvata sve nivoe i učesnike u obrazovanju jedinstvenim pristupom ključnim kompetencijama i pruža jasne preporuke djelovanja, istovremeno ostavljajući dovoljno prostora za različita specifična rješenja za svaku od ključnih kompetencija i za svaki nivo obrazovanja.

Okvirni program ključnih kompetencija je razvojni, strateški dokument i predstavlja osnovno polazište za jedinstveni pristup razvoju ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje na svim nivoima obrazovanja u Crnoj Gori. Zasniva se na fundamentalnim preporukama evropskih politika i dosadašnjim praksama obrazovanja Crne Gore sa ciljem da pruži korisnu objedinjujuću tačku za sve aktere obrazovnog sistema da u saradnji integrišu razvoj ključnih kompetencija u obrazovni sistem vezano za njihove uloge. Ovdje se misli na sve one koji su posredno ili neposredno uključeni u obrazovanje, na kreatore obrazovnih politika, na zaposlene u obrazovnim ustanovama-nastavnike, direktore, pedagoge i psihologe, prosvjetne savjetnike, nadzornike, roditelje, predstavnike zajednice, odnosno sve one koji učestvuju u širokoj areni cjeloživotnog učenja.

2. Ciljevi i principi okvirnog programa

Ključne kompetencije se razvijaju u perspektivi cjeloživotnog učenja, od ranog djetinjstva do odrasle dobi, te kroz formalno, neformalno i informalno učenje u svim kontekstima, uključujući porodicu, školu, radno mjesto, lično okruženje i zajednicu. Sve ključne kompetencije smatraju se jednako važnima, a svakom od njih doprinosi se uspješnom životu u društvu. Kompetencije se mogu primijeniti u različitim kontekstima i u različitim kombinacijama, preklapaju se i isprepliću, aspekti ključni za jedno područje ojačavaju kompetenciju u drugom području. Vještine, kao što su kritičko razmišljanje, rješavanje problema, timski rad, komunikacijske i pregovaračke vještine, analitičke vještine, kreativnost i međukulturne vještine dio su svih ključnih kompetencija. Sve ključne kompetencije su neophodne i važne u kontekstu održivog

razvoja³.

Ciljevi okvirnog programa ključnih kompetencija su:

- Stvaranje nove perspektive učenicima i studentima povećanjem kvaliteta obrazovanja, osposobljavanja i cjeloživotnog učenja kako bi svaki pojedinac mogao u cijelosti učestvovati u društvu i uspješno se kretati na tržištu rada, te sticati vještine i kompetencije potrebne za lično ostvarenje, zdravlje, zapošljivost i socijalnu uključenost;
- Podržavanje razvoja nastavnog osoblja kao centralnog dijela obrazovnog sistema kako bi bilo spremno istražiti i primijeniti nove načine učenja za društvo koje je sve mobilnije i sve se više oslanja na digitalne tehnologije;
- Unaprjeđenje obrazovnog sistema Crne Gore i iskorištenje punog potencijala obrazovanja kao pokretača otvaranja novih radnih mjesta, postizanja socijalne pravednosti i aktivnog građanstva;
- Razvijanje evropske dimenziju obrazovanja, osposobljavanja i cjeloživotnog učenja.

Razvoj Crnogorskog okvirnog programa ključnih kompetencija baziran je na sljedećim **principima**:

- U cijelosti je zasnovan na evropskom referentnom okviru ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje i sastoji se od osam ključnih kompetencija prilagođenih specifičnostima obrazovnog sistema Crne Gore;
- Obezbjedi dostupnost ključnih kompetencija svakom pojedincu;
- Uvažava idosadašnji razvoj ključnih kompetencija u obrazovnom sistemu Crne Gore;
- Definiše instrumente i procedure za implementaciju;
- Rukovodi se principima: svoubuhvatnosti, naučnosti, primjenljivosti, transparentnosti i razumljivosti.

3. Opisi i ishodi ključnih kompetencija po obrazovnim nivoima

Ovim okvirnim programom utvrđuje se sljedećih osam ključnih kompetencija relevantnih za crnogorski obrazovni sistem:

1. Kompetencija pismenosti,
2. Kompetencija višejezičnosti,
3. Matematička kompetencija i kompetencija u nauci, tehnologiji i inženjerstvu,
4. Digitalna kompetencija,
5. Lična, socijalna i kompetencija učiti kako učiti,
6. Građanska kompetencija,
7. Preduzetnička kompetencija,
8. Kompetencija kulturološke svijesti i izražavanja.

³ UNESCO-vim Globalnim programom djelovanja u području obrazovanja za održivi razvoj potvrđuje se da je obrazovanje za održivi razvoj sastavni element kvalitetnog obrazovanja te ključno za sve druge ciljeve održivog razvoja.

Okvirnim programom utvrđuju se i opisi (definicije), bazirane na opisima kompetencija iz EU referentnog okvira, kao i ishodi autentično formulisani za svaki nivo obrazovanja cjelokupnog obrazovnog sistema obrazovanja Crne Gore. Nivoi obrazovanja su dati prema Međunarodnoj standardnoj klasifikaciji obrazovanja (ISCED) a time i Nacionalnoj klasifikaciji koja je razvijena na istom osnovu⁴. Obrazovni nivoi se utvrđuju uzimajući u obzir ne samo uzrast učenika ili studenta, već i način izvođenja nastave, te obuhvataju:

- Predškolsko obrazovanje⁵,
- ISCED 1 – Osnovno obrazovanje od prvog do petog razreda (preovlađuje razredna nastava),
- ISCED 2 – Osnovno obrazovanje od šestog do devetog razreda (predmetna nastava u osnovnoj školi),
- ISCED 3 – srednje obrazovanje (uključujući opšte srednje i srednje stručno obrazovanje), i
- Visoko obrazovanje (objedinjujući sva tri ciklusa visokog obrazovanja).

Ishodi ključnih kompetencija su formulisani u odnosu na opis kompetencija (definiciju i opise znanja, vještina i stavova adaptiranih iz EU referentnog okvira), te se daju dinamična kombinacija znanja, vještina i stavova koje učenik ili student primjenjuje u različitim kontekstima i razvija tokom cijelog života. Njihov cilj je odrediti nivo znanja, vještina i stavova koje treba postići osoba koja uči (dijete, učenik, student) za korištenje u životnim situacijama koje obuhvataju sve okolnosti: lične, građansko-društvene i oblasti ekonomskog i profesionalnog angažmana.

Ključne kompetencije uključuju stavove i osjećanja, svijest o povezanosti sa okolinom, konceptualna i proceduralna znanja kao i procese primjene znanja i vještina na realne zadatke i izazove. Imajući u vidu ovako „cjeloživotno“ i široko shvaćenu kompetenciju, ishodi učenja za ključne kompetencije su formulisani bez razdvajanja kognitivnog, afektivnog i domena „mekih“ vještina, već široko, sa „ugrađenim“ znanjima, vještinama i stavovima. Ishodi ključnih kompetencija opisuju šta učenici na kraju procesa učenja postižu na svakom od obrazovnih nivoa. Ukazuju na koncepte, principe i razvojne procese učenja, negdje su prošireni zgradama i pojašnjenjima, a negdje imaju više od jednog glagola i mogu se razložiti na uže ishode. U odnosu na strukturu anticipiranog rezultata učenja, neki ishodi ukazuju na međusobnu korelaciju.

3.1. Kompetencija pismenosti

Pismenost je sposobnost identifikovanja, razumijevanja, izražavanja, stvaranja i tumačenja pojmova, osjećaja, činjenica i mišljenja u usmenom i pisanom obliku, koristeći vizuelni, zvučni/audio i digitalni materijal u disciplinama i kontekstima. Podrazumijeva sposobnost komunikacije i efikasnog povezivanja sa drugima, na primjeren i kreativan način. Razvoj pismenosti čini osnovu za dalje učenje i dalju jezičku interakciju. U zavisnosti od konteksta, kompetencija pismenosti može se razviti na maternjem jeziku, jeziku školovanja i/ili službenom jeziku u zemlji ili regionu.

Ova kompetencija uključuje znanje čitanja i pisanja i dobro razumijevanje pisanih informacija i na taj način

⁴ Metodološko uputstvo: Nacionalna klasifikacija obrazovanja, Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica, 2015.

⁵ Budući da programi za predškolsko obrazovanje i vaspitanje u Crnoj Gori ne sadržavaju ishode, već obrazovno-vaspitne ciljeve, s obzirom na uzrast djeteta, mogućnost mjerenja rezultata učenja i ocjenjivanje, i ovaj okvirni program, iz istih razloga, operiše s ciljevima za predškolski uzrast, a ne s ishodima.

zahtijeva da osoba ima znanje o vokabularu, funkcionalnoj gramatici i funkcijama jezika. Uključuje svijest o glavnim vrstama verbalne interakcije, rasponu književnih i neliterarnih tekstova i glavnim karakteristikama različitih stilova i registara jezika.

Pojedinci treba da posjeduju vještine da komuniciraju usmeno i pismeno u raznim situacijama i da prate i prilagođavaju sopstvenu komunikaciju potrebama situacije. Ova kompetencija takođe uključuje sposobnost razlikovanja i korišćenja različitih vrsta izvora, traženje, prikupljanje i obrađivanje informacija, korišćenje pomagala i formulisanje i izražavanje usmenih i pismenih argumenata na uvjerljiv način primjeren kontekstu. Ono uključuje kritičko razmišljanje i sposobnost procjene i rada sa informacijama.

Pozitivan odnos prema pismenosti uključuje raspoloženje prema kritičkom i konstruktivnom dijalogu, uvažavanje estetskih kvaliteta i interesovanje za interakciju sa drugima. To podrazumijeva svijest o uticaju jezika na druge i potrebu da se jezik razumije i koristi na pozitivan i društveno odgovoran način.

3.1.1. Ciljevi za predškolsko obrazovanje

Kompetencija pismenosti u predškolskom uzrastu razvija se kroz:

- Proširivanje i obogaćivanje vokabulara kroz igru, pjesmu i druge sadržaje i aktivnosti
- Razvijanje sposobnosti samopouzdanje verbalne i neverbalne komunikacije
- Razvijanje sposobnost slušanja uz razumijevanje značenja
- Razvijanje vještine govora

3.1.2. Ishodi za ISCED 1

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 1 osnovne škole (od prvog do petog razreda), učenik:

- Primjenjuje osnovne standarde jezika u čitanju i pisanju (čita literarne i neliterarne tekstove prilagođene uzrastu uz razumijevanje pisanih informacija; piše tekstove po ugledu na model)
- Upotrebljava naučena pravila gramatike i pravopisa, te vokabular primjeren kontekstu u pisanju i govoru
- Učestvuje aktivno u interpersonalnoj komunikaciji
- Razlikuje vrste književnih i neliterarnih tekstova, te osnovne stilove jezika
- Komunicira usmeno i pisano koristeći odgovarajući vokabular
- Upoređuje pojmove i podatke iz različitih izvora
- Izdvaja ključne pojmove i sa njima povezane podatke koje klasifikuje, upoređuje i dopunjuje, pamti i koristi u novim situacijama
- Tumači slike, znakove, mape, te jednostavne grafikone i tabele i druge vrste nekontinuiranog teksta
- Odvaja bitno od nebitnog nakon slušanja ili čitanja i analize tekstova
- Iskazuje interesovanje i otvorenost prema učešću u konstruktivnom u dijalogu saopštavajući argumente i adekvatno reagujući na argumente drugih, prihvatajući ih ili opovrgavajući
- Vodi računa da ne povrijedi emocije drugih

3.1.3. Ishodi za ISCED 2

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 2 u osnovnoj školi (od šestog do devetog razreda), učenik:

- Primjenjuje standarde jezika u čitanju i pisanju (čita literarne i neliterarne tekstove uz razumijevanje pisanih informacija; piše tekstove na osnovu datih podataka)
- Primjenjuje funkcionalno gramatiku i pravopis u pisanju i govoru
- Povećava broj riječi u vokabularu uključujući termine iz različitih oblasti
- Identifikuje i tumači pojmove, osjećaje, činjenice, mišljenja i stavove u usmenom i pisanom obliku
- Prilagođava verbalnu interakciju, različite stilove i registre jezika kontekstu
- Komunicira usmeno i pisano u raznim situacijama prilagođavajući sopstvenu komunikaciju potrebama situacije i uz upotrebu odgovarajućeg vokabulara i digitalnih tehnologija
- Pronalazi, procjenjuje, obrađuje i prezentira različite vrste podataka i informacija koristeći različite vrste izvora podataka i informacija
- Koristi informacije i podatke da argumentuje svoje tvrdnje upotrebljavajući digitalne tehnologije za obradu teksta, prezentaciju, te pretraživanje i obradu podataka i informacija
- Kritički izražava mišljenje, razlikuje činjenice od subjektivnog mišljenja i prepoznaje lažne vijesti
- Učestvuje kritički u konstruktivnom dijalogu, uvažavajući kvalitete dobrog govora (npr. vokabular primjeren situaciji, primjeren govor koji uključuje svrsisodnost, preciznost, jasnoću govora i sl.) i iskazujući interes za interakciju s drugima
- Iskazuje svijest o uticaju jezika na druge uvažavajući sopstvene i emocije drugih, uzdržavajući se od verbalnog napada na druge i povređivanja drugih

3.1.4. Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 3 (srednje obrazovanje), učenik:

- Primjenjuje bogat vokabular, uključujući stručne termine, saglasno situacijama
- Stvara literarne tekstove izražavajući pojmove, osjećaje, činjenice, mišljenja i stavove
- Primjenjuje funkcionalnu pismenost u svakodnevnim životnim situacijama, učenju i radu
- Razvija vještinu učešća u javnoj, masovnoj i međukulturalnoj komunikaciji koristeći vizuelni, zvučni/audio i digitalni materijal u disciplinama i kontekstima
- Komunicira koristeći različite komunikacijske kanale (usmeno, pismeno, digitalno, medijski i sl.) efikasno se povezujući sa drugima, na primjeren i kreativan način
- Prikuplja, zapisuje/čuva, organizuje i evaluira informacije i podatke provjeravajući pouzdanost izvora
- Prezentuje, interpretira i upoređuje informacije i podatke iz više izvora koristeći grafikone i dijagrame
- Kritički analizira argumente i tvrdnje, iznoseći ih kroz učešće u diskusijama i debatama
- Inicira i učestvuje u dijalogu argumentovano, kritički, i konstruktivno
- Aktivno sluša i uvažava mišljenja, stavove i emocije drugih koristeći jezik na pozitivan i društveno odgovoran način

3.1.5. Ishodi za visoko obrazovanje

Na kraju procesa učenja u okviru visokog obrazovanja, student:

- Funkcionalno koristi jezik struke, pronalazi i analizira stručne i naučne tekstove
- Kritički upoređuje i analizira informacije (činjenice, tvrdnje, koncepcije) iz literature relevantne za istraživačko polje
- Prezentuje složene ideje i koncepte (npr. poslovne ideje, inovacije, nove naučne spoznaje i dr.) koncizno i na uvjerljiv način, primjereno kontekstu, koristeći različite oblike grafičkih, vizuelnih, digitalnih i audio prezentacija
- Piše seminarske, stručne, naučne i druge radove poštujući pravila akademskog integriteta
- Inicira i učestvuje u konstruktivnom i kritičkom dijalogu

3.2. Kompetencija višjezičnosti

Višjezična kompetencija definiše sposobnost korišćenja različitih jezika na odgovarajući i efikasan način za komunikaciju. U širem smislu dijeli glavne dimenzije sa vještinom pismenosti: zasniva se na sposobnosti razumijevanja, izražavanja i tumačenja pojmova, misli, osjećaja, činjenica i mišljenja u usmenom i pismenom obliku (slušanje, govor, čitanje i pisanje) u odgovarajućem rasponu društvenog i kulturnog konteksta u skladu sa nečijim željama ili potrebama. Jezičke kompetencije integrišu istorijsku dimenziju i interkulturalne kompetencije. Oslanja se na sposobnost posredovanja između različitih jezika i medija, kako je navedeno u Zajedničkom evropskom referentnom okviru za jezike. Po potrebi, može da obuhvati održavanje i dalje razvijanje kompetencija maternjeg jezika, kao i sticanje službenog jezika države.

Ova kompetencija zahtijeva poznavanje vokabulara i funkcionalne gramatike različitih jezika i poznavanje glavnih vrsta verbalne interakcije i registara jezika. Važno je poznavanje društvenih konvencija, kulturnog aspekta i promjenljivosti jezika.

Osnovne vještine ove kompetencije sastoje se u sposobnosti razumijevanja izgovorenih poruka, pokretanja, održavanja i zaključivanja razgovora i čitanja, razumijevanja i izrade tekstova, sa različitim nivoima znanja na različitim jezicima, u skladu sa potrebama pojedinca. Pojedinci bi trebalo da budu u mogućnosti da koriste alate na odgovarajući način i da nauče jezike formalno, neformalno i informalno tokom života.

Pozitivan stav uključuje uvažavanje kulturne različitosti, interesovanja i radoznalosti o različitim jezicima i interkulturalnoj komunikaciji. Takođe uključuje poštovanje individualnog jezičkog profila svake osobe, uključujući i poštovanje maternjeg jezika osoba koje pripadaju manjinama i/ili sa migrantskom pozadinom i uvažavanje za službeni jezik/jezike države kao zajednički okvir za interakciju.

Vijeće Evrope donijelo je 2001. godine **Zajednički evropski referentni okvir za jezike**⁶ koji je utvrdio šest nivoa poznavanja (stranog) jezika: A1, A2, B1, B2, C1 i C2. Okvir je razvio ishode za svaki od nivoa, kao i alate za praćenje i procjenu napretka, za razvoj programa i kurikuluma za učenje jezika i slično. Ishodi relevantni za nivoe ovoga Okvira, a koji se odnose na razumijevanje (slušanje i čitanje), govor (govorna interakcija i govorna produkcija) i pisanje su:

Nivo A1:

⁶ Dostupan na: <https://rm.coe.int/1680459f97>

- Razumije poznate riječi i osnovne fraze koje se odnose na mene, moju porodicu i neposrednu konkretnu okolinu, ako sagovornik govori polako i razgovijetno;
- Prepoznaje poznata imena, riječi i vrlo jednostavne rečenice, npr. na oglasima postavljenim na javnim mjestima, plakatima ili u katalozima;
- Vodi jednostavan razgovor uz uslov da je sagovornik spreman sporije ponoviti ili preformulisati svoje rečenice te da je spreman pomoći da izrazi ono što želi reći;
- Postavlja i odgovara na jednostavna pitanja o dobro poznatim temama ili da bi zadovoljio svoje neposredne potrebe;
- Koristi jednostavne fraze i rečenice da bi opisao gdje živi i osobe koje poznaje;
- Piše kratku, jednostavnu razglednicu, npr. poslati pozdrave s ljetovanja;
- Popunjava formulare ličnim podacima, npr. unijeti svoje ime, državljanstvo i adresu u hotelsku prijavnicu.

Nivo A2:

- Razumije fraze i najčešće korištene riječi iz područja neposrednog ličnog interesa (npr. jednostavne podatke o sebi i porodici, informacije vezane uz kupovanje, neposrednu okolinu, posao);
- Shvaća osnovno značenje kratkih, jasnih i jednostavnih poruka i javnih obavijesti;
- Čita vrlo kratke, jednostavne tekstove;
- Pronalazi određenu, predvidivu informaciju u jednostavnim, svakodnevnim pisanim materijalima kao što su oglasi, prospekti, jelovnici i vozni redovi, te razumije kratka, jednostavna lična pisma;
- Komunicira u jednostavnim i uobičajenim situacijama koje zahtijevaju jednostavnu i neposrednu razmjenu informacija o poznatim temama i aktivnostima;
- Učestvuje u vrlo kratkim razgovorima, mada obično ne razumije dovoljno da bi sam podržavao konverzaciju;
- Koristi niz fraza i rečenica da bi jednostavnim jezikom opisao svoju porodicu i druge ljude, svoje životne uslove, svoje obrazovanje te svoje sadašnje ili prethodno radno mjesto;
- Piše kratke, jednostavne bilješke i poruke;
- Piše vrlo jednostavno lično pismo, npr. pismo zahvale.

Nivo B1:

- Razumije glavne misli jasnog standardnog razgovora o poznatim temama s kojima se redovno susreće na poslu, u školi, u slobodno vrijeme itd.;
- Razumije glavne poruke mnogih radijskih i televizijskih programa o tekućim događajima ili temama od ličnog i profesionalnog interesa ako su iskazane relativno polako i razumljivo;
- Razumije tekstove koji su uglavnom pisani običnim jezikom ili jezikom struke u kojoj djeluje;
- Razumije opis događaja, osjećaja i želja u ličnim pismima;
- Snalazi se u većini situacija koje se mogu pojaviti tokom putovanja kroz područje na kojemu se taj jezik govori;
- Uključuje se, bez pripreme, u razgovor o poznatim temama, koje su od ličnog interesa ili se odnose na svakodnevni život (npr. na porodicu, hobi, posao, putovanja i tekuće događaje);
- Jednostavno povezuje rečenice kako bi opisao doživljaje i događaje, svoje snove, nade i težnje;
- Ukratko obrazlaže i objašnjava svoja stajališta i planove;
- Priča priču ili prepričava sadržaj knjige ili filma te opisuje svoje reakcije;

- Piše jednostavan vezani tekst o poznatoj temi ili temi od ličnog interesa;
- Piše lično pismo opisujući svoje doživljaje i dojmove.

Nivo B2:

- Razumije duže govore i predavanja te pratiti čak i složenu argumentaciju ako je tema barem donekle poznata;
- Razumije veći dio TV vijesti i programa koji se bave tekućim događajima;
- Razumije većinu filmova na standardnom jeziku;
- Čita članke i izvještaje koji obrađuju savremene probleme u kojima pisac zauzima određena stajališta ili izražava određena mišljenja;
- Razumije savremenu književnu prozu;
- Komunicira dovoljno tečno i spontano, što omogućuje normalnu interakciju s izvornim govornikom;
- Aktivno učestvuje u raspravama unutar poznatih situacija obrazlažući i braneći svoja stajališta;
- Jasno i detaljno govori o mnogim temama vezanim uz područje sopstvenog interesa;
- Objašnjava svoja stajališta o nekoj aktuelnoj temi navodeći prednosti i nedostatke raznih pristupa;
- Piše jasan, detaljan tekst o velikom broju tema s područja svog interesa;
- Piše sastav ili izvještaj prenoseći informaciju ili navodeći razloge za ili protiv određenog stajališta;
- Piše pismo u kojemu jasno izražava značenje koje lično pridaje određenim događajima i iskustvima.

3.2.1. Ciljevi za predškolsko obrazovanje

Kompetencija višejezičnosti u predškolskom uzrastu razvija se kroz:

- Podsticanje interesovanja kod djece za učenje stranog jezika kroz igru, muziku, pjesme, bojenje i dr.;
- Usvajanje vokabulara engleskog jezika kroz igru, pjesmu i druge sadržaje i aktivnosti;
- Razvijanje sposobnosti pamćenja i imitiranja kod djece;
- Upoznavanje sa drugim kulturama kroz priču, pjesmu, crtanje i bojanje.

3.2.2. Ishodi za ISCED 1

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 1 osnovne škole (od prvog do petog razreda), učenik:

- Koristi vokabular, osnovne gramatičke norme prvog stranog jezika (po pravilu engleskog) , na nivou A1 Zajedničkog evropskog referentnog okvira za jezike
- Sluša, čita, govori i piše jedan strani (po pravilu engleski) jezik na nivou A1 Zajedničkog evropskog referentnog okvira za jezike
- Prepoznaje specifičnosti stranog jezika i tipične razlike u odnosu na maternji jezik (npr. transkripcija, upotreba velikog slova, persiranje i sl.)
- Koristi odgovarajuće situacije i izvore za učenje stranih jezika (npr. crtani filmovi, slikovnice, video-igre i sl.)
- Poštuje jezički i kulturni identitet svakog pojedinca i uvažava različitosti

3.2.3. Ishodi za ISCED 2

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 2 u osnovnoj školi (od šestog do devetog razreda), učenik:

- Koristi vokabular, gramatičke norme, osnovne vrste verbalne interakcije i registre prvog stranog jezika (po pravilu engleskog) na nivou A2 Zajedničkog evropskog referentnog okvira za jezike
- Koristi vokabular, osnovne gramatičke norme drugog stranog jezika, na nivou A1 Zajedničkog evropskog referentnog okvira za jezike
- Analizira specifičnosti stranih jezika, uključivo društvene konvencije
- Sluša, čita, govori i piše prvi strani (po pravilu engleski) jezik na nivou A2 Zajedničkog evropskog referentnog okvira za jezike
- Sluša, čita, govori i piše drugi strani jezik na nivou A1 Zajedničkog evropskog referentnog okvira za jezike
- Koristi različite komunikacijske situacije i izvore za učenje različitih jezika (npr. Internet, on-line kursevi i e-testovi, filmovi, muzika, komunikacija preko socijalnih mreža, sl.)
- Iskazuje pozitivan stav prema drugim jezicima i kulturama
- Ispoljava interesovanja za proučavanje drugih jezika i kultura
- Uočava ulogu službenog jezika/jezikâ kao zajedničkog okvira za interakciju

3.2.4. Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 3 (srednje obrazovanje), učenik:

- Primjenjuje vokabular i funkcionalnu gramatiku glavnih vrsta verbalne interakcije i registara prvog stranog jezika (po pravilu engleskog), na nivou B1/B2 Zajedničkog evropskog referentnog okvira za jezike
- Koristi vokabular, gramatičke norme osnovne vrste verbalne interakcije i registre drugog stranog jezika najmanje na nivou A1⁷ Zajedničkog evropskog referentnog okvira za jezike
- Uvažava društvene konvencije, kulturne aspekte i promjenljivost stranih jezika u komunikaciji
- Sluša, čita, govori i piše prvi strani jezika (po pravilu engleski) jezik na nivou B1/B2 Zajedničkog evropskog referentnog okvira za jezike
- Sluša, čita, govori i piše drugi strani jezik najmanje na nivou A1 Zajedničkog evropskog referentnog okvira za jezike
- Pronalazi i koristi različite komunikacijske situacije i izvore za učenje različitih jezika (npr. stručna i druga literatura, filmovi, muzika, komunikacija preko socijalnih mreža, digitalna uputstva i tutorijali, on-line kursevi, mogućnosti razmjene, studijskih i drugih putovanja, kursevi i škole jezika i sl.)
- Ponašanjem i djelovanjem demonstrira uvažavanje kulturnih različitosti, interesovanje i radoznalosti o različitim jezicima i interkulturnoj komunikaciji
- Uvažava službeni jezik/jezike kao zajednički okvir za interakciju

⁷ Odnosi se na učenike koji pohađaju obrazovne programe srednjih stručnih škola koje nemaju obavezan drugi jezik, preporuka za učenike gimnazija i srednjih stručnih škola koji imaju obavezni predmet drugi strani jezik je dostizanje nivoa A2.

3.2.5. Ishodi za visoko obrazovanje

Na kraju procesa učenja u okviru visokog obrazovanja, student:

- Razumije tekstove i druge medije koji koriste vokabular karakterističan za struku
- Nalazi, pretražuje i koristi literaturu na različitim jezicima
- Efikasno i fleksibilno koristi jezik u društvenim i poslovnim situacijama (npr. sastanci, prezenacije, seminari, stručne i naučne konferencije i dr.)
- Usmeno i pisano komunicira na stranom jeziku o temama specifičnim za struku, uključujući pisanje seminarskih, stručnih, naučnih i drugih radova

3.3. Matematička kompetencija i kompetencija u nauci, tehnologiji, inženjerstvu

Matematička kompetencija je sposobnost razvijanja i primjene matematičkog mišljanja, znanja i vještina, kako bi se riješili razni problemi u svakodnevnim situacijama. Zasniva se na poznavanju matematičkih pojmova i na potpunom ovladavanju računanjem, sa naglaskom na shvatanju procesa i aktivnosti, tj. na razvijanje funkcionalnog matematičkog znanje i vještina, koje se mogu primjenjivati u različitim situacijama. Matematička kompetencija uključuje, u različitoj mjeri, sposobnost i spremnost za usvajanje i korišćenje i drugih oblika matematičkog mišljenja i prezentaciju njihove primjene (formula, model, konstrukcija, grafikona, matematičkog modeliranja).

Kompetencija u nauci odnosi se na sposobnost i spremnost da se objasni prirodni svijet korišćenjem postojećeg znanja i primijenom metodologije u cilju identifikacije pitanja i izvođenja zaključaka zasnovanih na empirijskim podacima. Kompetencije u tehnologiji i inženjerstvu su primjena tog znanja i metodologije na zahtjeve ljudi. Kompetencija u nauci, tehnologiji i inženjerstvu uključuje razumijevanje promjena uzrokovanih ljudskom aktivnošću i odgovornost pojedinca kao građanina.

Potrebno znanje iz matematike uključuje dobro poznavanje brojeva, mjera i struktura, osnovnih operacija, prezentanje osnovnih matematičkih sadržaja koje uključuju i dokaze tvrđenja, razumijevanje matematičkih pojmova i koncepata, kao i svijest o pitanjima na koja matematika može ponuditi odgovore.

Pojedinac treba da posjeduje vještine da primjenjuje osnovne matematička znanja, principe i algoritme u svakodnevnim situacijama, kod kuće i na poslu (npr. finansijske vještine, mjerenja itd), da analizira i procjenjuje iskaz i lance iskaza i da izvodi zaključke. Pojedinac treba da bude u stanju da matematički obrazloži i razumije matematički dokaz, da komunicira na matematičkom jeziku i da koristi odgovarajuća pomagala koja uključuju statističke podatke i grafikone i da razumije matematičke aspekte digitalizacije.

Pozitivan stav u matematici zasnovan je na poštovanju istine i spremnosti da se traga za razlozima i da se procijeni njihova važnost.

Za nauku, tehnologiju i inženjerstvo, osnovno znanje sadrži osnovne principe prirodnog svijeta, fundamentalne naučne koncepte, teorije, principe i metode, tehnologiju i tehnološke proizvode i procese, kao i razumijevanje uticaja nauke, tehnologije, inženjerstva i ljudske aktivnosti uopšte o prirodnom svijetu. Ove kompetencije treba da omoguće pojedincima da bolje razumiju napredak, ograničenja i rizike naučnih teorija, primjenu i tehnologije u društvima uopšte (u vezi sa odlučivanjem, vrijednostima, moralnim pitanjima, kulturom itd.).

Vještine uključuju razumijevanje nauke kao procesa za istraživanje pomoću specifičnih metodologija,

uključujući zapažanja i kontrolisane eksperimente, sposobnost upotrebe logičke i racionalne misli za verifikaciju hipoteze i spremnost da se odbaci sopstveno uvjerenje kada sje u suprotnosti s novim eksperimentalnim nalazima. To uključuje sposobnost korišćenja i rukovanja tehnološkim alatima i mašinama kao i naučnim podacima za postizanje cilja ili za donošenje odluke ili zaključka zasnovanog na dokazima.

Pojedinci bi takođe trebalo da budu u stanju da prepoznaju suštinske karakteristike naučnog ispitivanja i da imaju mogućnost da saopšte zaključke i saznanja koji su do njih doveli. Kompetencija uključuje stav kritičkog uvažavanja i radoznalosti, brigu za etička pitanja i podršku kako za sigurnost tako i za održivost životne sredine, posebno u pogledu naučnog i tehnološkog napretka u vezi sa sobom, porodicom, zajednicom i globalnim pitanjima.

3.3.1. Ciljevi za predškolsko obrazovanje

Matematička kompetencija i kompetencija u nauci, tehnologiji, inženjerstvu u predškolskom uzrastu razvija se kroz:

- Podsticanje radoznalosti o svijetu oko sebe
- Postavljanje pitanja i istraživanja kroz igru i zabavu
- Prepoznavanje geometrijskih oblika u okruženju
- Razvijanje sposobnosti djeteta da klasifikuje i sortira objekte prema određenom kriterijumu (oblik, veličina, boja i dr.)

3.3.2. Ishodi za ISCED 1

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 1 osnovne škole (od prvog do petog razreda), učenik:

- Koristi osnovne računske operacije sa prirodnim brojevima, matematičke postupke i mjere za rješavanje problema u svakodnevnim životnim situacijama
- Prepoznaje da se mnoge prirodne pojave i procesi mogu opisati naučnim zakonima, modelima i teorijama
- Prepoznaje ulogu naučnih saznanja za konstruisanje svih mašina i uređaja, kao i ulogu ljudske radoznalosti i potrebe za objašnjavanjem svijeta u pokretanju nauke i inovacija
- Povezuje primjenu naučnih dostignuća i tehnoloških rješenja sa dobrobiti čovječanstva, prepoznavajući i mogućnost njihove zloupotrebe
- Procjenjuje i mjeri osnovne fizičke veličine birajući odgovarajuće mjerne jedinice i instrumente za njihovo mjerenje
- Prepoznaje logiku matematičkih postupaka i koristi logiku za argumentovanje svojih ideja i objašnjenja
- Čita, upoređuje i prikazuje podatke tabelarno i grafički koristeći po potrebi digitalne alate
- Izvodi samostalno jednostavne oglede opisujući i tumačeći rezultate izvedenog oglada i donoseći zaključke
- Prepoznaje i koristi jednostavne alate i mašine
- Prihvaća matematičke iskaze uočavajući da se njima mogu opisati pojave u prirodi i prirodni zakoni

- Pokazuje sistematičnost, preciznost i istrajnost u radu i uči na greškama
- Razlikuje šta je prirodna datost a šta konvencija, dogovor u nauci
- Uvažava potrebu za umjerenim, racionalnim i svrsishodnim korišćenjem prirodnih resursa u svom okruženju

3.3.3. Ishodi za ISCED 2

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 2 u osnovnoj školi (od šestog do devetog razreda), učenik:

- Koristi matematičke operacije s realnim brojevima, osnovne matematičke pojmove i koncepte predstavljajući objekte, ideje i postupke riječima, crtežima, dijagramima, grafovima, brojevima i simbolima
- Koristi osnovne principe održanja i matematičke jednakosti za opisivanje procesa i zakonitosti u realnom svijetu prepoznavajući primjenu nauke u tehnologiji
- Upoređuje objašnjenja prirodnih pojava kroz istoriju procjenjujući značaj naučnih otkrića na razvoj tehnologije, medicine i društva
- Analizira strukturu i svojstva žive i nežive prirode i njihovu povezanost
- Procjenjuje prednosti i mane opšteprihvaćenih tehnologija prepoznavajući značaj moralnih pitanja za njihovu primejnu i razvoj
- Primjenjuje proporcionalnost, razmjeru i procentni račun u svakodnevnim životnim situacijama
- Analizira bitna svojstva objekata, pojava i procesa i predstavlja ih kao promjenljive, kojima pridružuje numeričke vrijednosti i prati međusobnu zavisnost relevantnih promjenljivih
- Proverava jednostavne matematičke tvrdnje i zaključke vrednovanjem logičkih iskaza na kojima se oni zasnivaju
- Prikuplja, klasifikuje i organizuje empirijske podatke po traženim kriterijumima
- Razlikuje naučna znanja od laičkog vjerovanja
- Izvodi jednostavne eksperimente i izvještava o toku, rezultatima i zaključcima koristeći i podešavajući mjerne instrumente i vodeći računa da mjerenja uvijek imaju greške
- Objašnjava karakteristike tehnoloških procesa i razvoj medicine koji su značajno uticali na razvoj čovječanstva
- Usvaja naučnu istinu izvodeći dokaze prirodnih zakona
- Razumije potrebu da se posmatranja i eksperimenti izvode u kontrolisanim uslovima koji omogućavaju da se metod rada i rezultati provjeravaju
- Upoređuje moguće koristi i štete od upotrebe različitih mašina i prirodnih resursa doprinoseći svojim aktivnostima bezbjednosti ljudi i zaštiti životne sredine

3.3.4. Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 3 (srednje obrazovanje), učenik:

- Predstavlja i opisuje objekte i pojave apstraktnim matematičkim strukturama i relacijama prepoznavajući na koja pitanja matematika može dati odgovore
- Provjerava podatke i tvrđenja svjestan da se nauka i tehnologija razvijaju kroz nepristrasno prikupljanje podataka i neprestano testiranje teorijskih pretpostavki

- Prepoznaje da razvoj tehnologije i medicine svoj uspjeh duguju dosljednoj primjeni naučnih rezultata
- Procjenjuje motive koji dovode do inovacija i razvoja tehnologije analizirajući profit koji bi bio ostvaren njihovom upotrebom, opštu dobrobit i njihov suštinski uticaj na podizanje kvaliteta života svih ljudi
- Tumači veze između pojava u prirodi ili društvu korišćenjem jednostavnih tehnika matematičkog modeliranja
- Analizira složeni problem, dijeli ga na korake i rješava putem algoritma
- Koristi nizove logičkih argumenata za zaključivanje, dokazivanje, uopštavanje i prepoznavanje specijalnih slučajeva
- Koristi metodologiju prikupljanja, obrade i analize podataka (posmatra, mjeri, eksperimentom bilježi, analizira i verifikuje rezultate, predstavlja podatke koristeći deskriptivnu statistiku, tabele i grafikone)
- Kritički koristi sve elemente naučnog metoda za istraživanje nepoznatih pojava i samostalno učenje, izvedeći pouzdane i na dokazima zasnovane zaključke istraživanja
- Tumači, primjenjuje i kreira tehnička uputstva i tehničku dokumentaciju za svakodnevnu upotrebu
- Izrađuje tehnički crtež i koristi alate, odgovarajuće materijale i tehnike za izradu maketa, modela i prototipa
- Afirmiše naučnu istinu, značaj i relevantnost naučnih istraživanja
- Piše i diskutuje esej kroz istraživački rad, koristeći naučne koncepte i provjerljive izvore informacija
- Uvažava značaj etičkih pitanja povezanih sa zdravljem, sigurnošću i održivošću životne sredine u pogledu naučnog i tehnološkog napretka

3.3.5. Ishodi za visoko obrazovanje

Na kraju procesa učenja u okviru visokog obrazovanja, student:

- Adekvatno primjenjuje metodologiju naučnih istraživanja
- Primjenjuje složene matematičke i statističke tehnike u okviru kvantitativne istraživačke metodologije
- Primjenjuje naučne metode za preispitivanje i kontrolu podataka i odluka
- Koristi postojeća naučna saznanja za podsticanje inovativnih rješenja
- Koristi istraživanje za samostalno učenje
- Primjenjuje pravila akademskog integriteta
- Primjenjuje sistem vrijednosti prema kojem se u nauci i istraživanju odgovorno odnosi prema sebi, drugima i životnoj sredini

3.4. Digitalna kompetencija

Digitalna kompetencija uključuje odlučnu, sigurna i odgovornu upotrebu digitalnih tehnologija i korištenja za učenje, rad i učestvovanje u društvu. Ona uključuje informatičku pismenost, komunikaciju i saradnju, medijsku pismenost, stvaranje digitalnih sadržaja (uključujući programiranje), sigurnost (uključujući

digitalnu dobrobit i kompetencije povezane s sajber bezbjednošću), pitanja povezana s intelektualnim vlasništvom, rješavanje problema i kritičko razmišljanje.

Pojedinci treba da razumiju kako digitalne tehnologije mogu podržati komunikaciju, kreativnost i inovacije i da budu svjesni svojih mogućnosti, ograničenja, efekata i rizika. Trebalo bi da razumiju opšte principe, mehanizme i logiku koja stoji u osnovi digitalnih tehnologija i da poznaju osnovnu funkciju i upotrebu različitih uređaja, softvera i mreža. Pojedinci bi trebalo kritički da pristupe validnosti, pouzdanosti i uticaju informacija i podataka koji su dostupni digitalnim putem i biti svjesni pravnih i etičkih principa vezanih za interakciju sa digitalnim tehnologijama.

Pojedinci treba da budu u mogućnosti da koriste digitalne tehnologije za podršku aktivnom građanstvu i socijalnoj uključenosti, saradnji sa drugima i kreativnosti u pravcu ličnih, društvenih ili komercijalnih ciljeva. Vještine uključuju mogućnost korišćenja, pristupa, filtriranja, procjene, stvaranja, programiranja i dijeljenja digitalnog sadržaja. Pojedinci bi trebalo da budu u mogućnosti da upravljaju i štite informacije, sadržaj, podatke i digitalni identitet, kao i da prepoznaju i efikasno sarađuju sa softverom, uređajima, vještačkom inteligencijom ili robotima.

Angažovanje sa digitalnim tehnologijama i sadržajem zahtijeva promišljen i kritičan, a istovremeno znatiželjan, otvoren i perspektivan stav prema njihovoj evoluciji. Takođe zahtijeva etički, bezbjedan i odgovoran pristup u korišćenju ovih alata.

Zajednički istraživački centar (JRC), služba za nauku i znanje Evropske komisije je 2017. godine objavio **Okvir digitalne kompetencije za građane (DigComp 2.1)**⁸, kako bi podtsaknuo dalji razvoj ove kompetencije i njezinu integraciju u sisteme obrazovanja, obuke i cjeloživotnog učenja u evropskim državama, te poslužio kao osnova za razvoj obrazovnih programa i u svrhu za podsticanje poduzetništva kao kompetencije. DigComp okvir je u pet područja upostavio ukupno 21 kompetenciju:

1. Informacije i podatkovna pismenost (1.1 Pregled, pretraživanje i filtriranje podataka, informacija i digitalnog sadržaja; 1.2 Evaluacija podataka, informacija i digitalnog sadržaja 1.3 Upravljanje podacima, informacijama i digitalnim sadržajem)
2. Komunikacija i saradnja (2.1 Interakcija kroz digitalne tehnologije; 2.2 Razmjena kroz digitalne tehnologije; 2.3 Uključivanje u građanski život kroz digitalne tehnologije 2.4 Saradnja kroz digitalne tehnologije; 2.5 Netiketa; 2.6 Upravljanje digitalnim identitetom)
3. Kreiranje digitalnog sadržaja (3.1 Razvoj digitalnog sadržaja; 3.2 Integriranje i ponovna elaboracija digitalnog sadržaja; 3.3 Autorska prava i dozvole; 3.4 Programiranje)
4. Sigurnost (4.1 Zaštita uređaja; 4.2 Zaštita ličnih podataka i privatnosti; 4.3 Zaštita zdravlja i dobrobiti; 4.4 Zaštita okoliša)
5. Rješavanje problema (5.1 Rješavanje tehničkih problema; 5.2 Identificiranje potreba i tehničkih odgovora; 5.3 Kreativna upotreba digitalnih tehnologija; 5.4 Identificiranje šupljina kada su u pitanju digitalne kompetencije)

3.4.1. Ciljevi za predškolsko obrazovanje

Digitalna kompetencija u predškolskom uzrastu razvija se približavanjem informaciono-komunikacijske tehnologije i mogućnostima njezine upotrebe u različitim aktivnostima djetetu, kako bi se unaprijedio

⁸ Dostupno na: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/digcomp-21-digital-competence-framework-citizens-eight-proficiency-levels-and-examples-use>

njegov cjeloviti razvoj. To uključuje:

- Razumijevanje potrebe za informacijama, objašnjavanjem šta je Internet, čemu on služi, ograničenim korištenjem Interneta, uz nadzor, te isticanjem razlika između zabavnih i poučnih aplikacija
- Upoznavanjem informatičkih i komunikacijskih uređaja i pravila ponašanja u komunikaciji i na Internetu
- Oblikovanjem jednostavnih digitalnih sadržaja (npr. fotografija) u sigurnom okruženju
- Primjenu odgovarajućih mjera bezbjednosti na Internetu
- Identifikovanjem jednostavnih tehničkih problema u radu s digitalnim uređajima

3.4.2. Ishodi za ISCED 1

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 1 osnovne škole (od prvog do petog razreda), učenik:

- Istražuje različite mogućnosti upotrebe digitalnih tehnologija u svakodnevnom životu uočavajući efekte i ograničenja njihove primjene
- Razlikuje namjenu različitih digitalnih uređaja i aplikacija povezujući njihovu povezanost i principe rada
- Koristi različite izvore informacija i podataka u digitalnom okruženju
- Prepoznaje opasnost i načine reagovanja u slučajevima sajber nasilja, načine zaštite ličnih podataka i privatnosti u digitalnom okruženju, kao i zaštite uređaja, digitalnog sadržaja, i uticaja digitalnih tehnologija i njihove upotrebe na životnu sredinu
- Koristi digitalne tehnologije za komunikaciju u odgovarajućem kontekstu
- Kreira i uređuje jednostavan digitalni sadržaj koristeći različite digitalne alate
- Pretražuje, čuva i koristi informacije i sadržaje u digitalnom obliku
- Koristi digitalne uređaje i jednostavne aplikacije za komunikaciju, spremanje i obradu teksta, fotografije i videa
- Iskazuje otvorenost i radoznalost prema korištenju digitalno komunikacionih tehnologija i inovacija
- Vodi računa o pravilnoj upotrebi digitalnih i komunikacijskih tehnologija u odnosu na ponašanje u digitalnom okruženju, zaštitu podataka i uređaja

3.4.3. Ishodi za ISCED 2

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 2 u osnovnoj školi (od šestog do devetog razreda), učenik:

- Povezuje primjenu digitalnih tehnologija s razvojem komunikacija, kreativnošću i inovacijama analizirajući mogućnosti, ograničenja, efekata i rizika digitalnih tehnologija
- Odabire digitalne uređaje, alate i softvere primjenjujući opšte principe, mehanizme i logiku njihovih funkcija
- Analizira i upoređi validnost i pouzdanost definisanih izvora podataka, informacija i digitalnog sadržaja
- Primjenjuju različite načine zaštite i dijeljenja sopstvenih ličnih podataka i privatnosti u digitalnom okruženju, štiteći sebe i druge od opasnosti

- Koristi različite vidove digitalne komunikacije, uključivo socijalne mreže, u svrhu postizanja ličnih i društvenih ciljeva
- Kreira i dijeli digitalni sadržaj i materijale (npr. tekst, tabele, grafički prikaz, slika, prezentacija, audio i video materijal...) koristeći servise i aplikacije i digitalnu tehnologiju za skladištenje podataka
- Napredno pretražuje, čuva i koristi informacije i sadržaje u digitalnom obliku koristeći jednostavnu zaštitu
- Koristi digitalne uređaje, aplikacije i jednostavne softvere za kreiranje, obradu, adaptaciju i spremanje teksta, slike, videa i drugih digitalnih sadržaja
- Prihvaća digitalno-komunikacione tehnologije i inovacije i njihovo korištenje na konstruktivan i promišljen način
- Ponaša se u skladu s pravilima poželjnog ponašanja u internet zajednici (netiquette), pravilima koja se odnose na korištenje i sigurnost digitalnih uređaja, aplikacija i softvera

3.4.4. Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 3 (srednje obrazovanje), učenik:

- Primjenjuje digitalne tehnologije za komunikaciju, kreiranje znanja i inoviranje procesa i proizvoda uzimajući u obzir mogućnosti, ograničenja, efekte i rizike korišćenja digitalnih alata i tehnologija
- Koristi različite digitalne uređaje, softvere i mreže povezujući ih u logičke cjeline za obavljanje svakodnevnih poslova, te posebno za stvaranje znanja i za inoviranje procesa i proizvoda
- Procjenjuje kritički kredibilnost, pouzdanost i uticaj različitih izvora informacija i podataka prilagođavajući strategiju pretraživanja radi pronalaženja najprikladnijih podataka, informacija i sadržaja u digitalnom okruženju
- Poštuje koncept autorskih prava u digitalnom okruženju i odabire najprikladnije načine zaštite i dijeljenja ličnih podataka i privatnosti u digitalnom okruženju, istovremeno štiteći sebe i druge od oštećenja
- Razvija strategiju komuniciranja i uspostavlja interakcije putem digitalnih tehnologija kako bi osnažio sebe i da bi učestvovao u društvu kao građanin, dijeleći informacije i sadržaje i uključujući se u društvene aktivnosti upotrebom digitalne tehnologije
- Kreira, uređuje i dijeli digitalni sadržaj u različitim formatima, vrši instrukcije algoritma i piše odgovarajući program
- Upravlja digitalnim podacima, informacijama, sadržajima i digitalnim identitetom
- Koristi napredne softvere, različite digitalne uređaje, te jednostavne robote i digitalne alate koji uključuju vještačku inteligenciju
- Afirmiše korištenje digitalno-komunikacionih tehnologija i inovacija na promišljen, kritičan i odgovaran način
- Usvaja sistem vrijednosti etičkog, bezbjednog i odgovornog pristupa u digitalnom okruženju

3.4.5. Ishodi za visoko obrazovanje

Na kraju procesa učenja u okviru visokog obrazovanja, student:

- Koristi kompleksne digitalne sadržaje i radi s podacima u svrhu rješavanja problema i kreiranje adekvatnih tehnoloških odgovora
- Primjenjuje specijalizovane aplikacije i softvere za svoje područje, te programiranje.
- Aktivno komunicira koristeći različite digitalne i komunikacijske tehnologije, rutinski primjenjujući net-bonton i pravila digitalnog identiteta
- Poštuje etičke principe, autorska prava i licence u digitalnom okruženju (ponaša se u skladu s principima akademskog integriteta)
- Poštuje principe o zaštiti ličnih podataka, zaštiti zdravlja i dobrobiti, te zaštiti okoline u digitalnom okruženju

3.5. Lična, socijalna i kompetencija učiti kako učiti

Lična, socijalna i kompetencija učiti kako učiti je sposobnost da razmišljate o sebi, efikasno upravljate vremenom i informacijama, radite sa drugima na konstruktivan način, budete otporni (na stresove uzrokovane neprekidnim životnim promjenama, pritiscima i rizicima) i upravljajte sopstvenim učenjem i karijerom. Lična kompetencija uključuje inicijativnost za prepoznavanje potrebe za promjenom i uvođenje promjene kao i sagledavanje sebe, svojih vještina, stavova i vrijednosti.

Lična, socijalna i kompetencija učiti kako učiti uključuje: sposobnost suočavanja sa ličnim greškama i učenja iz njih, odgovornost i realnu samoprocjenu onoga što radite, suočavanje s nesigurnošću i složenošću u svakodnevnom životu, učenje kako učiti (razvijanje kognitivnih vještina i sposobnosti), podržavanje vlastite fizičke i emocionalne dobrobiti, održavanje fizičkog i mentalnog zdravlja, vođenje zdravog života orijentisanog ka budućnosti uz empatičnost i upravljanje konfliktima u inkluzivnom i podržavajućem kontekstu, otkrivanje sopstvenih prednosti i nedostataka, afiniteta i interesa i preuzimanja odgovornosti za lični i profesionalni rast, profesionalnu karijeru i lično ostvarenje.

Za uspješne međuljudske odnose i društvenu participaciju od suštinskog je značaja razumijevanje kodeksa ponašanja i pravila komunikacije opšteprihvaćenih u različitim društvima i sredinama. Lična, socijalna i kompetencija učiti kako učiti zahtijeva i znanje o komponentama zdravog uma, tijela i životnog stila. To uključuje poznavanje nečije željene strategije učenja, poznavanje nečijih potreba za razvojem kompetencija i različite načine za razvijanje kompetencija, kao i traženje raspoloživih mogućnosti za obrazovanje, obuku i karijeru i smjernice ili podršku.

Vještine uključuju sposobnost prepoznavanja nečijih kapaciteta, fokusiranje, suočavanje sa složenošću, kritičko razmišljanje i donošenje odluka. Ovo uključuje sposobnost učenja i rada kako u saradnji, tako i autonomno, i organizovati i istrajati u učenju, ocjenjivati ga i dijeliti, tražiti podršku kada je to prikladno i efikasno upravljati svojom karijernom i socijalnom interakcijom. Pojedinci treba da budu otporni i sposobni da se nose sa nesigurnošću i stresom. Oni bi trebalo da budu sposobni da konstruktivno komuniciraju u različitim okruženjima, sarađuju u timovima i pregovaraju. To uključuje pokazivanje tolerancije, izražavanje i razumijevanje različitih gledišta, kao i sposobnost stvaranja samopouzdanja i osjećanja empatije.

Kompetencija se zasniva na pozitivnom stavu prema ličnom, društvenom i fizičkom blagostanju i učenju tokom života. Zasniva se na stavu saradnje, asertivnosti i integriteta. Ovo uključuje poštovanje različitosti drugih i njihovih potreba i spremnost je da se prevaziđu predrasude i da se naprave kompromisi. Pojedinci bi trebalo da budu u stanju da identifikuju i postavljaju ciljeve, motivišu se i razviju otpornost i samopouzdanje

za svoj uspjeh u učenju tokom cijelog života. Stav za rješavanje problema podržava i proces učenja i sposobnost pojedinca da se nosi sa preprekama i promijeni se. To uključuje želju za primjenom prethodnog učenja i životnih iskustava i znatiželju za traženjem prilika za učenje i razvoj u različitim životnim kontekstima.

Zajednički istraživački centar (JRC), služba za nauku i znanje Evropske komisije je u postupku izrade Evropskog okvira za ličnu, socijalnu i kompetenciju učiti kako učiti (LifEComp)⁹ kako bi podtsaknuo dalji razvoj ove kompetencije i njezinu integraciju u sisteme obrazovanja, obuke i cjeloživotnog učenja u evropskim državama. Unutar četiriju oblasti identifikovano je ukupno deset vještina:

- Ključni elementi: razvoj mentalnog sklopa (growth mindset), samoregulacija, empatija
- Lični razvoj: prilagodljivost, otpornost, dobrobit
- Socijalni razvoj: saradnja, komunikacija,
- Učiti kako učiti: upravljanje učenjem, kritičko razmišljanje

3.5.1. Ciljevi za predškolsko obrazovanje

Lična, socijalna i kompetencija učiti kako učiti u predškolskom uzrastu razvija se kroz:

- Razvijanje odgovornog ponašanje i samopoštovanja te poštovanja drugih, bez obzira na sličnosti i razlike
- Pružanje pomoći drugima, traženje i prihvatanja pomoći kada je to potrebno te iskazivanja saosećajnosti, razumijevanje i izražavanje osjećanja
- Iznošenje i obrazlaganje sopstvenog gledišta
- Uključivanje u donošenje odluka koje se odnose na aktivnosti djece u vrtiću
- Razvijanje svijesti o važnosti učenja
- Učestvovanje u planiranju i organizovanju procesa učenja

3.5.2. Ishodi za ISCED 1

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 1 osnovne škole (od prvog do petog razreda), učenik:

- Primjenjuje pravila ponašanja i primjerene komunikacije prepoznavajući važnost uspostavljanja pravila i razloge njihovog uvođenja
- Razlikuje komponente zdravog uma, tijela i životnog stila od nezdravih navika
- Upravlja vlastitim procesom učenja uz podršku, izabirući pristup učenju i strategije učenja koje su mu najprikladnije
- Prepoznaje različite načine za razvijanje kompetencija
- Prepoznaje svoje sposobnosti i intersovanja i koristi ih za učenje, lični rast i razvoj uz podršku
- Fokusirano rješava jednostavne probleme u učenju, ličnom i socijalnom razvoju, uz podršku
- Pronalazi dokaze za svoje tvrdnje
- Adaptira se na samostalno učenje, učenje sa drugima i učenje uz podršku
- Iskazuje radoznalost, želju i istrajnost u učenju prateći svoje rezultate i njihovo napredovanje tokom učenja uz preispitivanje ostvarenog napretka
- Predstavlja izrađenu mapu ličnog razvoja

⁹ Izvještaj je dostupan na: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/developing-european-framework-personal-social-learning-key-competence-lifecompl>

- Prilagođava se promijenjenim uslovima učenja i života bez značajnog napora, uz podršku
- Komunicira s drugima uz izražavanje i razumijevanje različitih gledišta
- Podržava ličnu, društvenu i fizičku dobrobit i saradnju
- Ponaša se u skladu sa principima pravednosti i jednakih mogućnosti iskazujući spremnost za prevazilaženje predrasuda
- Poštuje različitost drugih i njihove potrebe izgrađujući sopstveni integritet i odnose s drugima na principu uvažavanja i empatije
- Izgrađuje motivaciju za postizanje ciljeva u učenju i životu, gradi samopouzdanje, iskazuje spremnost za rješavanje probleme i otvorenost promjenama
- Izgrađuje odnos prema prevazilaženju problema i pronalaženju odgovora na izazove
- Iskazuje radoznalost i znatiželju za učenjem

3.5.3. Ishodi za ISCED 2

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 2 u osnovnoj školi (od šestog do devetog razreda), učenik:

- Primjenjuje kodeks ponašanja i pravila efikasne komunikacije prilagođene situaciji, iskazujući pozitivni sistem vrijednosti koji usmjerava sopstvene odluke i ponašanje na dosljedan način
- Vodi računa o sopstvenom fizičkom i mentalnom zdravlju i zdravlju drugih
- Upravlja vlastitim procesom učenja uz povremenu podršku, unapređujući svoje učenje mijenjanjem plana ili pristupa učenju
- Prepoznaje značaj kompetencija za napredak u učenju i lični rast
- Analizira dostupne mogućnosti za obrazovanje, obuku i karijeru
- Koristi sampspoznaju za učenje, lični rast i razvoj uz podršku
- Fokusirano rješava probleme u učenju, ličnom i socijalnom razvoju
- Argumentuje izneseno mišljenje i stavove
- Planira samostalno učenje, učenje sa drugima i traženje podrške kada je to prikladno i efikasno
- Iskazuje spremnost ulaganja napora u postizanju rezultata u učenju
- Samovrednuje proces učenja i dostignute rezultate i procjenjuje ostvareni napredak
- Dijeli znanje i sopstvenog iskustva s drugima
- Odabire prve korake karijernog puta – analizira različita zanimanja i mogućnosti sopstvenog karijernog puta planirajući izbor profesije i nastavak školovanja
- Procjenjuje promijenjene uslove učenja i života i prilagođava im se, uz promišljanje i savjetovanje
- Konstruktivno komunicira i sarađuje s drugima iskazujući fleksibilnost u komunikaciji, mogućnost pronalaska kompromisa, samopouzdanje i osjećaj empatije
- Usvoji pozitivne vrijednosti o ličnoj, društvenoj i fizičkoj dobrobiti i saradnji
- Promoviše fizičku i emocionalnu dobrobit iskazujući pozitivan stav prema saradnji, asertivnosti i integritetu
- Motivise se i razvija otpornost i samopouzdanje za svoj uspjeh u čenju
- Promoviše vrijednosti prevazilaženja problema i pronalaženja odgovora na izazove i otvorenosti prema promjenama
- Razvija želju za primjenom prethodnog učenja i životnih iskustava

3.5.4. Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 3 (srednje obrazovanje), učenik:

- Kreira i primjenjuje etički kodeks ponašanja i okvir za konstruktivnu komunikaciju za uspješne međuljudske odnose i društvenu participaciju
- Primjenjuje zdrave životne stilove, razvija um i tijelo i odgovorno se odnosi prema budućnosti
- Upravlja samostalno i proaktivno procesima učenja koristeći efikasno različite strategije učenja
- Pronalazi načine cjeloživotnog usvajanja vještina, upravljanja vlastitom karijerom i daljim obrazovanjem (formalno, neformalno, informalno)
- Preuzima odgovornost za svoje odluke, učenje, postignute rezultate te lični i profesionalni razvoj
- Fokusirano rješava kompleksne probleme u učenju, ličnom i socijalnom razvoju
- Kritički preispituje odluke uzimajući u obzir različite dokaze
- Procjenjuje efekte samostalnog učenja, učenja sa drugima i podrške u učenju
- Samovrednuje efikasnost učenja i svoje napredovanje tokom učenja
- Dijeli znanje, iskustva i ideje i motiviše druge na akciju
- Preuzima odgovornosti za lični i profesionalni rast, izrađuje svoj CV, piše motivaciono pismo i razvija tehnike nastupa na intervjuu za posao ili prijem u organizaciju
- Razvija otpornost i sposobnost da se nosi sa nesigurnošću i stresom
- Asertivno komunicira koristeći različite tehnike verbalne i neverbalne komunikacije i uspješno rješavajući probleme u komunikaciji i konflikte u različitim situacijama
- Koristi tehnike pregovaranja u komunikaciji za postizanje ciljeva izgrađujući pozitivnu međuzavisnost i interakciju s drugima
- Promoviše pozitivan sistem vrijednosti o ličnoj, društvenoj i fizičkoj dobrobiti i saradnji
- Usvaja sistem vrijednosti saradnje, asertivnosti, integriteta, poštovanja različitosti drugih i njihovih potreba i spremnost da se prevaziđu predrasude i naprave kompromisi
- Usvaja sistem vrijednosti pozitivnog odnosa prema učenju i primjeni vlastitih životnih iskustava i iskustava drugih
- Podržava sebe i druge u razvoju i prevazilaženju prepreka afirmišući promjene i znatiželju za učenjem
- Formira kriterijume za odlučivanje i razvija sopstveni integritet

3.5.5. Ishodi za visoko obrazovanje

Na kraju procesa učenja u okviru visokog obrazovanja, student:

- Razvija autentične strategije učenja za izabranu oblast studija
- Koristi metode i stilove učenja koje su podloga za vlastito cjeloživotno učenje (formalno, neformalno, informalno), uključujući upotrebu odgovarajućih e-alata.
- Osmisli i kreira, samostalno ili u timu, ideju/produkt koja može da stvara novu vrijednost za pojedinca i zajednicu
- Efektivno i odgovorno komunicira u različitim kontekstima, uključujući i interkulturalni kontekst i medijsko okruženje
- Primjenjuje znanja i vještine za očuvanje vlastitog fizičkog i mentalnog zdravlja, uključujući i brigu o dobrobiti drugih i zajednice.

- Pokazuje, u svojim odlukama i ponašanju, visokoetični i moralni lični i profesionalni integritet
- Suočava se s nesigurnošću i složenošću u svakodnevnom životu gradeći otpornost na stresove uzrokovane neprekidnim životnim promjenama, pritiscima i rizicima

3.6. Građanska kompetencija

Građanska kompetencija je sposobnost da se postupa kao odgovorni građanin i da se u potpunosti učestvuje u građanskom i društvenom životu, zasnovana na razumijevanju socijalnih, ekonomskih, pravnih i političkih koncepata i struktura, kao i globalnog razvoja i održivosti.

Građanska kompetencija zasniva se na poznavanju osnovnih pojmova i pojava koje se odnose na pojedince, grupe, radne organizacije, društvo, ekonomiju i kulturu. To uključuje razumijevanje zajedničkih evropskih vrijednosti, izraženo u članu 2 Ugovora o Evropskoj uniji i Povelji o osnovnim pravima Evropske unije. To uključuje poznavanje savremenih događaja, kao i kritičko razumijevanje glavnih dešavanja u nacionalnoj, evropskoj i svjetskoj istoriji. Pored toga, ona uključuje svijest o ciljevima, vrijednostima i politikama društvenih i političkih pokreta, kao i održivih sistema, posebno klimatskih i demografskih promjena na globalnom nivou i njihovih osnovnih uzroka. Poznavanje evropske integracije, kao i svijest o različitosti i kulturnom identitetu u Evropi i svijetu, od suštinskog su značaja. Ovo uključuje razumevanje multikulturne i socioekonomske dimenzije evropskih društava i kako nacionalni kulturni identitet doprinosi evropskom identitetu.

Vještine za građansku kompetenciju odnose se na sposobnost efikasnog angažovanja sa drugima u zajedničkom ili javnom interesu, uključujući održivi razvoj društva. To uključuje kritičko razmišljanje i integrisane vještine rješavanja problema, kao i vještine za razvijanje argumenata i konstruktivnog učešća u aktivnostima zajednice, kao i u odlučivanju na svim nivoima, od lokalnog i nacionalnog do evropskog i međunarodnog nivoa. Ovo takođe uključuje mogućnost pristupa, kritičko razumijevanje i interakciju sa tradicionalnim i novim oblicima medija i razumijevanje uloge i funkcija medija u demokratskim društvima.

Poštovanje ljudskih prava kao osnove demokratije postavlja temelje za odgovoran i konstruktivan stav. Konstruktivno učešće uključuje spremnost da se učestvuje u demokratskom odlučivanju na svim nivoima i građanskim aktivnostima. Uključuje podršku socijalnoj i kulturnoj raznolikosti, rodnoj ravnopravnosti i socijalnoj koheziji, održivom načinu života, promociji kulture mira i nenasilja, spremnosti da se poštuje privatnost drugih i da se preuzme odgovornost za životnu sredinu. Potrebno je interesovanje za politička i socioekonomska kretanja, humanističke nauke i interkulturalnu komunikaciju kako bi se prevazišle predrasude i kompromisi tamo gde je to neophodno i da bi se osigurala socijalna pravednost i pravičnost.

Vijeće Evrope od 2013. godine razvija **Referentni okvir kompetencija za demokratsku kulturu**¹⁰, koji je identifikovao 20 kompetencija podijeljenih u četiri oblasti:

- **Znanje i kritičko razumijevanje:** Poznavanje i kritičko razumijevanje sebe; Poznavanje i kritičko razumijevanje jezika i komunikacije; Poznavanje i kritičko razumijevanje svijeta: politike, zakona, ljudskih prava, kulture, religije, istorije, medija, ekonomije, životne sredine, održivosti

¹⁰ Više informacija dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture/>

- **Vještine:** Autonomne vještine učenja; Vještine analitičkog i kritičkog razmišljanja; Vještine učenja i posmatranja; Empatija; Fleksibilnost i prilagodljivost; Jezičke, komunikacione i višejezičke vještine; Vještine saradnje; Vještine rješavanja sukoba
- **Stavovi:** Otvorenost prema kulturnoj različitosti i dru- gim vjerovanjima, svjetskim gledištima i praksama; Poštovanje; Građanska orijentisanost; Odgovornost; Sopstvena efikasnost; Tolerancija neodređenosti
- **Vrijednosti:** Vrednovanje ljudskog dostojanstva i ljudskih prava; Vrednovanje kulturne različitosti; Vrednovanje demokratije, pravde, pravičnosti, jednakosti i vladavine prava

3.6.1. Ciljevi za predškolsko obrazovanje

Građanska kompetencija u predškolskom uzrastu razvija se kroz:

- Razvijanje odgovornosti u okviru zajednice (npr. u svojoj porodici, grupi vršnjaka i sl.)
- Slobodno izražava ideja, prijedloga i inicijativa
- Razvijanje sposobnosti kontrole sopstvenih emocija i empatije
- Uviđanje i poštovanje različitosti (uviđanje sličnosti i razlika u poređenju sa vršnjacima u grupi, bez diskriminacije)
- Razvijanje i usvajanje zdravih stilova života
- Razvijanje jednostavnih navika koje doprinose očuvanju životne sredine

3.6.2. Ishodi za ISCED 1

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 1 osnovne škole (od prvog do petog razreda), učenik:

- Razlikuje osnovne pojmove, pojave i uloge koje se odnose na pojedinca, porodicu, društvene grupe, školu, organizacije i ustanove
- Prepoznaje osnovne vrijednosti u porodici, školi i društvu koje se odnose na poštovanje sebe i drugih, pravičnost, solidarnost, nediskriminaciju i poštovanje prava djece
- Identifikuje značajne savremene događaje i događaje iz prošlosti koji su uticali na društvo
- Prepoznaje vrijednosti društvenih grupa iz svog okruženja (npr. porodica, razred, škola, dječji savez, ekolozi, gorani, izviđači i sl.)
- Prepoznaje značaj prirodnih resursa i zaštite životne sredine u očuvanju kvaliteta života
- Prepoznaje individualne i kulturne različitosti među ljudima
- Prepoznaje značaj njegovanja tradicije vlastitog kulturnog i nacionalnog identiteta uviđajući i podržavajući sličnosti i razlike među ljudima
- Uočava socioekonomske razlike u pričama i okruženju zastupajući društvenu pravednost
- Učestvuje u društveno korisnim aktivnostima na nivou razreda i škole
- Iznosi svoje mišljenje i stavove o rješavanju problema, uz uvažavanje mišljenja drugih
- Učestvuje u radu odjeljenjskih i školskih organa
- Koristi dostupne medije na način primjeren uzrastu i upoređuje medijske sadržaje sa nastavnicima, roditeljima, rođacima i vršnjacima
- Pokazuje pozitivan stav prema pravima djeteta na rast, učenje, razvijanje sopstvenih sposobnosti i talenata, odrastanje u porodici, sigurnost i zaštitu

- Pokazuje spremnost za učestvovanje u demokratskom odlučivanju na nivou porodice, škole i grupe vršnjaka
- Prihvata kulturne i rodne razlike izgrađujući ponašanje zasnovano na poštovanju i nenasilju
- Ističe važnost odgovornog odnosa prema životnoj sredini
- Iskazuje interesovanje za događaje u svojoj sredini podržavajući različitosti

3.6.3. Ishodi za ISCED 2

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 2 u osnovnoj školi (od šestog do devetog razreda), učenik:

- Procjenjuje pojmove, pojave, ulogu i značaj pojedinca, društvenih grupa, organizacije i ustanove na društvene procese
- Upoređuje vrijednosti u društvu u kojem živi sa vrijednostima Evropske unije koje se odnose na demokratiju, jednakost, poštovanje propisanih pravila u društvu, prava pripadnika manjina i drugo
- Procjenjuje aktuelne događaje u odnosu na ključne događaje nacionalne, evropske i svjetske istorije
- Preispita razvoj društvenih i političkih pokreta, njihove ciljeve i vrijednosti
- Razlikuje uzroke i posljedice klimatskih promjena, promjena biodiverziteta i demografskih promjena na lokalnom i globalnom nivou
- Uočava značaj evropskih integracija i pristupanja Evropskoj uniji poštujući različitosti i kulturne identitete drugih
- Upoređuje osnovne karakteristike svoje i drugih kultura uvažavajući multikulturalnu dimenziju evropskih društava
- Kritički prosuđuje o socioekonomskim dimenzijama društva na nacionalnom i regionalnom nivou
- Angažuje se dobrovoljno u aktivnostima od javnog i zajedničkog interesa na nivou škole i zajednice
- Obrazlaže svoje stavove i rješava probleme uspostavljajući kriterijume za vrednovanje različitih mišljenja
- Učestvuje aktivno u radu odjeljenjskih i školskih organa i učenjskih udruženja
- Procjenjuje različite medije kao izvore informacija i kritički i odgovorno iznosi svoje stavove na dostupnim tradicionalnim medijima i socijalnim mrežama
- Afirmiše ljudska prava uvažavajući različite identitete, jednakost i slobodu
- Iskazuje pozitivan stav prema demokratskom odlučivanju na nivou škole i zajednice slobodno izražavajući svoja mišljenja
- Ispoljava pravilan stav prema kulturnim, socijalnim i rodnim razlikama prihvatajući kulturu poštovanja i nenasilja
- Iskazuje stav o odgovornom odnosu prema životnoj sredini prilagođavajući se promjenama u njoj
- Iskazuje interesovanje za društvene događaje, humanističke nauke i interkulturalnu komunikaciju, isključujući predrasude te afirmišući kompromis i socijalnu pravdu

3.6.4. Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 3 (srednje obrazovanje), učenik:

- Procjenjuje ulogu, značaj, i uticaj pojedinca, različitih društvenih grupa, škole, ekonomije, kulture i različitih organizacija na lokalnom i globalnom nivou
- Promoviše zajedničke evropske vrijednosti poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, vladavine prava, ljudskih prava, prava pripadnika manjina, kao i dostojanstvo, slobodu, jednakost, prava građana i pravdu
- Kritički se odnosi prema aktuelnim događajima povezujući ih sa ključnim događajima iz nacionalne, evropske i svjetske istorije
- Kritički se odnosi prema ciljevima, vrijednostima i politikama društvenih i političkih pokreta, upoređujući njihov istorijski razvoj i uticaj na procese u društvu
- Prosudjuje o značaju odgovornog odnosa prema ekološkim i demografskim problemima savremenog društva promovišući principe održivog razvoja
- Procjenjuje ideju evropskih integracija pozitivno vrednujući različitosti i kulturne identitete u Evropi i svijetu
- Analizira multikulturne dimenzije evropskih društava i doprinos nacionalnog kulturnog identiteta evropskom identitetu
- Procjenjuje socioekonomske dimenzije evropskih društava
- Inicira i aktivno učestvuje u humanitarnim, umjetničkim, preduzetničkim, ekološkim i drugim aktivnostima na lokalnom, regionalnom i međunarodnom nivou
- Kritički razmišlja i konstruktivno rješava probleme, dajući svoje i prihvatajući argumente drugih
- Uključuje se u rad omladinskih i drugih nevladinih organizacija, te javno zagovara pozitivne promjene u školi, zajednici i društvu
- Kritički procjenjuje informacije iz različitih medija, uviđajući njihov značaj u demokratskim društvima i izrađuje jednostavne medijske sadržaje u kojima odgovorno iznosi svoja mišljenja i stavove
- Izražava odgovoran i konstruktivan stav prema poštovanju ljudskih prava kao osnove demokratije
- Afirmiše principe demokratskog odlučivanja na svim nivoima, javnog zagovaranja i socijalne pravednosti
- Vrednuje pozitivno socijalne i kulturne raznolikosti, rodnu ravnopravnost, poštujući privatnost drugih i afirmišući društvenu koheziju, mir i nenasilje
- Zastupa vrijednosti očuvanje životne sredine i održivog načina života
- Ispoljava afinitet prema politici i društvenim kretanjima afirmišući vrijednosti postizanja kompromisa, odbacivanja predrasuda, socijalne pravde i pravičnosti

3.6.5. Ishodi za visoko obrazovanje

Na kraju procesa učenja u okviru visokog obrazovanja, student:

- Analizira aktuelne društvene pojave (siromaštvo, migracije, klasna podijeljenost, građanski aktivizam i demokratija) u kontekstu savremenih društvenih kretanja
- Učestvuje u kolektivnim aktivnostima u vezi pitanja važnih za zajednicu, na nacionalnom i ili globalnom nivou (npr. kroz kampanje, građanske organizacije i druge vidove aktivizma)
- Upoređuje različite kulturne obrasce i uvažava načela multikulturalnosti i tolerancije

- Kritički reaguje na diskriminatorno ili antisocijalno ponašanje u interpersonalnim i društvenim procesima
- Procjenjuje ideje evropskih integracija i kritički analizira ulazak Crne Gore u Evropsku Uniju
- Promoviše zdrave životne stilove i odgovorno se odnosi prema kvalitetu života i resursima
- Kritički procjenjuje odnos između raspoloživih resursa i ekonomskog razvoja društva na globalnom i lokalnom nivou
- Kritički interpretira ulogu medija u kreiranju društvene stvarnosti

3.7. Preduzetnička kompetencija

Preduzetnička kompetencija odnosi se na sposobnost da se djeluje prema prilikama i idejama i da se iste transformišu u vrijednosti za druge. Zasniva se na kreativnosti, kritičkom razmišljanju i rješavanju problema, preduzimanju inicijative i upornosti i sposobnosti da se sarađuje u cilju planiranja i upravljanja projektima koji imaju kulturnu, društvenu ili finansijsku vrijednost.

Preduzetnička kompetencija zahtijeva znanje o tome da postoje različiti konteksti i mogućnosti za pretvaranje ideja u akciju u ličnim, društvenim i profesionalnim aktivnostima i razumijevanje kako one nastaju. Pojedinci treba da znaju i razumiju pristupe u planiranju i upravljanju projektima, koji uključuju i procese i resurse. Oni bi trebalo da imaju razumijevanje ekonomije i socijalnih i ekonomskih prilika i izazova s kojima se suočavaju poslodavac, organizacija ili društvo. Takođe bi trebalo da budu svjesni etičkih principa i izazova održivog razvoja i imati samosvijest o svojim vlastitim snagama i slabostima.

Preduzetničke kompetencije zasnivaju se na kreativnosti koja uključuje maštu, strateško razmišljanje i rješavanje problema i kritičku i konstruktivnu refleksiju unutar nadolazećih kreativnih procesa i inovacija. Oni uključuju sposobnost da se radi kao pojedinac i zajedno u timovima, da se mobilišu resursi (ljudi i stvari) i da se održi aktivnost. Ovo uključuje mogućnost donošenja finansijskih odluka koje se odnose na troškove i vrijednosti. Sposobnost efikasnog komuniciranja i pregovaranja sa drugima i suočavanja sa nesigurnošću, dvosmislenošću i rizikom kao dijelom donošenja informisanih odluka je od suštinske važnosti.

Preduzetnički stav karakteriše osjećaj za inicijativu i djelovanje, proaktivnost, budućnost, hrabrost i upornost u postizanju ciljeva. To uključuje želju da se motivišu drugi i vrijednuju njihove ideje, empatija i briga o ljudima i svijetu, kao i prihvatanje odgovornosti uz primjenu etičkih pristupa u cijelom procesu.

Zajednički istraživački centar (JRC), služba za nauku i znanje Evropske komisije je 2016. godine objavio EntreComp: Okvir kompetencija za preduzetništvo¹¹, kako bi podtsaknuo dalji razvoj ove kompetencije i njezinu integraciju u sisteme obrazovanja, obuke i cjeloživotnog učenja u evropskim državama, te poslužio kao osnova za razvoj obrazovnih programa i u svrhu za podsticanje poduzetništva kao kompetencije. EntreComp se sastojod 3 međusobno povezana područja kompetencija, a svako od područja sastoji se od 5 kompetencija koje zajedno grade osnovu za izgradnju preduzetništva kao kompetenciju. Okvir nadalje razvija 15 kompetencija kroz model napretka na 8 nivoa i predlaže sveobuhvatni popis 442 ishoda učenja, po nivoima. Područja i kompetencije su:

- 1. Ideje i prilike:** 1.1. Prepoznavanje prilika; 1.2. Kreativnost; 1.3. Vizija; 1.4. Vrednovanje ideja;

¹¹ Dostupno na: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101581/fna27939enn.pdf>, i na crnogorskom jeziku: http://www.zzs.gov.me/rubrike/preduzetnicko_ucenje/

1.5. Etika i održivi razvoj

2. **Resursi:** 2.1. Samosvijest i lična efikasnost; 2.2. Motivacija i istrajnost; 2.3. Pokretanje resursa; 2.4. Finansijska i ekonomska pismenost; 2.5. Angažovanje drugih učesnika)
3. **Djelovanje:** 3.1. Preuzimanje inicijative; 3.2 Planiranje i upravljanje; 3.3. Rješavanje nejasnih i rizičnih situacija; 3.4. Rad sa drugima; 3.5. Učenje putem iskustva)

3.7.1. Ciljevi za predškolsko obrazovanje

Preduzetnička kompetencija u predškolskom uzrastu razvija se kroz:

- Razvijanje inicijativnosti i kreativnosti
- Planiranje sopstvenih aktivnosti
- Isprobavanje vlastitih ideja i ideja drugih kroz igru
- Sticanje vještina za samostalni i grupni rad, učenje i igru

3.7.2. Ishodi za ISCED 1

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 1 osnovne škole (od prvog do petog razreda), učenik:

- Pretvara problem/priliku iz sopstvene neposredne okoline u ideju/aktivnost, uz podršku, predviđajući rezultat preduzete aktivnosti
- Izrađuje jednostavni projektni prijedlog djelotvorno, koristeći raspoložive resurse
- Razumije (objasni) jednostavne ekonomske i finansijske koncepte (npr. novac, ponuda i potražnja, tržišna cijena, trgovina, banka i sl.)
- Sastavlja jednostavan kućni budžet
- Prepoznaje uticaj svojih izbora i ponašanja na zajednicu i sredinu
- Uočava probleme relevantne za sebe i svoje okruženje i razvija ideje kojima ih rješava logički, stvaralački i kritički definišući ciljeve jednostavnih aktivnosti, uz podršku
- Sarađuje sa drugima kako bi se ideje pretočile u aktivnosti
- Izračuna troškove pretvaranja ideje u aktivnost
- Komunicira jasno svoje ideje s drugima
- Prevazilazi jednostavne nepovoljne okolnosti i ne plaši se greške dok isprobava nove stvari
- Pokazuje posvećenost, upornost, te inicijativu za rješavanje probleme koji utiču na zajednicu
- Iskazuje empatiju prema drugima, inicijativu i izražen ineteres za dobrobit ljudi i životne sredine, te uvjerava druge pozivajući se na određene argumente

3.7.3. Ishodi za ISCED 2

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 2 u osnovnoj školi (od šestog do devetog razreda), učenik:

- Razumije (objasni) koncept poreza (kako porezi finansiraju aktivnosti države i njeno učešće u obezbjeđivanju javnih dobara i usluga), koncept analize troškova i koristi, te koncept kredita i zaduženja, te razlikuje različite oblike aktivnosti koje stvaraju vrijednosti (biznis, javno preduzeće, neprofitna organizacija, itd.)
- Sastavlja budžet za aktivnosti koje stvaraju vrijednost
- Prilagođava svoje djelovanje etičkim aspektima i principima održivog razvoja
- Unapređuje ideje koje stvaraju vrijednost eksperimentišući sa svojim vještinama i

kompetencijama te različitim tehnikama prikupljanja alternativnih opcija kako bi riješio problem kritički i konstruktivno, te na najbolji način

- Radi samostalno i sa različitim timovima na mobilisanju ljudskih i drugih resursa kako bi se održale planirane aktivnosti
- Planira potrošnju procjenjujući prednosti i nedostatke osnovnih finansijskih usluga
- Komunicira efikasno sopstvene ili vrijednosti i ideje tima sa interesnim grupama iz različitih sfera kreirajući priče i scenarije koji će motivisati, inspirisati i usmjeriti ljude
- Traži aktivno i upoređuje različite izvore informacija kako bi se smanjile nejasnoće, nesigurnosti i rizici u procesu donošenja odluka
- Suočava se sa izazovima i problemima aktivno, hrabro i istrajno, prepoznavajući prilike i prihvaćajući rizik
- Motivise druge sopstvenim primjerima i aktivno se odnosi prema emocijama drugih razvijajući odgovornost, etičnost i brigu o ljudima i svijetu

3.7.4. Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 3 (srednje obrazovanje), učenik:

- Pretvara ideje iz realnog života u akciju, u različitim kontekstima, kreativno i inovativno, uz predviđanja posljedica, rezultata i rokova preduzetih aktivnosti
- Izrađuje plan za realizaciju projekta na osnovu procjene snaga i slabosti, rezultata istraživanja i analize resursa i rizika, učestvujući samostalno ili timski u fazama realizacije projekta
- Sastavlja jednostavne finansijske izvještaje (bilans stanja) i finansijske planove procjenjujući dostupne izvore finansiranja za započinjanje ili proširenje aktivnosti koje stvaraju vrijednost, te poreske aspekte
- Afirmise pristup u kojem su ideje za stvaranje vrijednosti zasnovane na etičkim vrijednostima koje se odnose na jednakost spolova, pravednost, socijalnu pravdu i ekološku održivost.
- Inicira nova rješenja tokom realizacije plana preoblikujući otvorene probleme kako bi odgovarali sopstvenim vještinama
- Formira tim ljudi koji mogu raditi zajedno uspostavljajući nove relacije kako bi dobio emocionalnu podršku za pretvaranje ideje u djelo
- Upravlja finansijama kako bi aktivnost koja stvara vrijednost mogla trajati duže
- Definiše strategiju komunikacije kako bi mobilisao ljude kada je u pitanju sopstvena ili aktivnost tima i pregovara o podršci za ideje za stvaranje vrijednosti
- Rješava konflikte i suočava se s konkurencijom na pozitivan način
- Osmisli strategije za prevazilaženje standardnih nepovoljnih okolnosti redefinišući prioritete i planove kako bi se prilagodio izmijenjenim okolnostima i procjenjujući rizik kako bi donio odluku
- Djeluje po pitanju novih ideja i prilika proaktivno, motivisano i odlučno, održavajući trud i zainteresovanost, uprkos preprekama
- Inspiriše druge pokazujući vještinu empatije (da se emocionalno stavi u poziciju drugog), prihvatanje odgovornosti za sopstvene postupke, brigu o ljudima i svijetu, te promoviše etičan odnos u procesu pretvaranja ideja u djelo

3.7.5. Ishodi za visoko obrazovanje

Na kraju procesa učenja u okviru visokog obrazovanja, student:

- Pretvara problem/priliku iz stvarnog života u ideju/aktivnost samostalno i argumentovano uz predviđanja posljedica i rezultata preduzetih aktivnosti
- Učestvuje u timskoj realizaciji projekata uz preuzimanje rizika, prepoznavajući vlastite snage i slabosti
- Analizira uticaj ličnih i društvenih faktora na ostvarivanje ideje/ projekta
- Samostalno ili u timu planira i realizuje projekte kojima se unapređuje kvalitet života u zajednici (u domenu kulture, obrazovanja, ekonomije, bezbjednosti i sl.)
- Efikasno upravlja resursima (ljudskim, prirodnim, tehničkim, materijalnim, finansijskim, upravljanje vremenom, idejama, informacijama itd.) i pridržava se principa energetske efikasnosti i zaštite na radu
- Predviđa rizike u poslovanju i radu i planira kako da ih prevenira i/ili otkloni, ukoliko se desi da planirane aktivnosti ne idu u očekivanom pravcu pretvara ih u novu vrijednost
- Unaprijeđuje svoje vještine lidersstva i podržava profesionalni razvoj članova svog tima (uključujući i upotrebu savremenih tehnologija i višejezičnost)
- Pridržava se principa profesionalne etike i učestvuje u aktivnostima suzbijanja negativnih pojava u društvu (sive ekonomije, korupcije, nepotizma, mobinga, narušavanja zdrave okoline i sl.)
- Spremno se suočava s kriznim situacijama, uz kontinuirano učenje, učenje iz grešaka i rad u stvorenoj mreži uz dijeljenje znanja i iskustva

3.8. Kompetencija kulturološke svijesti i izražavanja

Kompetencija kulturološke svijesti i izražavanja uključuje razumijevanje i poštovanje načina na koji se ideje i smisao kreativno izražavaju i prenose u različitim kulturama u obliku niza umjetničkih i drugih kulturnih formi. To uključuje razumijevanje, razvijanje i izražavanje vlastitih ideja i osjećaja pripadnosti ili uloge u društvu na različite načine i u različitim situacijama.

Ova kompetencija zahtijeva poznavanje lokalnih, nacionalnih, regionalnih, evropskih i globalnih kultura i izraza, uključujući njihove jezike, nasljeđe i tradiciju, kulturne proizvode, kao i razumijevanje međusobnih uticaja tih načina izražavanja, ali i njihovog uticaja na ideje pojedinca. To uključuje razumijevanje različitih načina komuniciranja ideja između stvaraoca, učesnika i publike u okviru pisanih, štampanih i digitalnih tekstova, pozorišta, filma, plesa, igara, umjetnosti i dizajna, muzike, rituala i arhitekture, kao i hibridnih oblika. Zahtijeva razumijevanje vlastitog identiteta i kulturne baštine koji se razvijaju u svijetu kulturne različitosti i načina na koji se umjetnošću i drugim kulturnim formama može doživjeti, ali i oblikovati svijet.

Vještine uključuju sposobnost izražavanja i tumačenja figurativnih i apstraktnih ideja, iskustava i emocija uz empatiju i sposobnost da se to učini putem umjetnosti i drugih kulturnih oblika. Vještine takođe uključuju sposobnost prepoznavanja i ostvarivanja mogućnosti za ličnu, društvenu ili komercijalnu vrijednost kroz umjetnost i druge kulturne forme i sposobnost da se uključe u kreativne procese, kako pojedinca tako i kolektivno.

Važno je imati otvoren odnos prema različitostima kulturnog izražavanja i poštovanje prema njemu, zajedno sa etičkim i odgovornim pristupom intelektualnom i kulturnom vlasništvu. Pozitivan stav takođe uključuje radoznalost prema svijetu, otvorenost prema zamišljanju novih mogućnosti i spremnost na

učestvovanje u kulturnim iskustvima.

3.8.1. Ciljevi za predškolsko obrazovanje

Kompetencija kulturološke svijesti i izražavanja u predškolskom uzrastu razvija se kroz:

- Razvijanje slobode izražavanja kroz igru, komunikaciju i učenje
- Podsticanje na učešće u raznim grupnim formama kreativnog izražavanja (npr. izložbama, priredbama, nastupima, pozorišnim predstavama i sl.)
- Podsticanje učešća u raznim formama izražavanja nacionalne i internacionalne kulture i tradicije
- Razvijanje pozitivnih osjećanja za druge kulture (npr. muzika, folklor, bajke, ishrana, pozorište za decu...)
- Stimulisanje učešća/posjeta kulturnim dešavanjima

3.8.2. Ishodi za ISCED 1

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 1 osnovne škole (od prvog do petog razreda), učenik:

- Prepoznaje izraze sopstvene i drugih kultura u raznim formama izražavajući na maštovit i spontan način svoje misli i doživljaje
- Povezuje različite uloge i doživljaje u kulturnim i umjetničkim ostvarenjima (pisac-čitalac, kompozitor-izvođač-slušalac, glumac-publika, slikar – publika, arhitekta – graditelj – sredina i sl.)
- Imenuje baštinu sopstvene i drugih kultura
- Izražava svoje ideje i osećanja u stvaralačkom procesu kroz slikanje, crtanje, sastav, skulpturu, muziku i druge umjetničke i kulturne oblike
- Uključuje se u stvaralačke aktivnosti u školi i zajednici (npr. učestvuje u folkloru, horu, crta i slika kulturne proizvode, igra uloge u predstavi, posjećuje kulturne manifestacije – izložbe, pozorišne predstave za djecu, priredbe, folklorne igre, manifestacije u virtuelnom/digitalnom prostoru i sl.)
- Poštuje slobodu u kulturnim i drugim stvaralačkim iskustvima i izražavanjima
- Iskazuje intereosvanje za različite kulturne forme

3.8.3. Ishodi za ISCED 2

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 2 u osnovnoj školi (od šestog do devetog razreda), učenik:

- Analizira proizvode i izraze nacionalnih, regionalnih i evropskih kultura (jezike, naslijeđe, rituale, tradiciju), predstavlja stečeno znanje u različitim formama ispitujuću uticaj kulture na ideje pojedinca i međusobni uticaj različitih kultura
- Prenosi svoje ideje i osjećanja kroz kreativni proces koristeći različite medije, npr. tekstualne/pisane, digitalne, vizuelne, skulpturalno modelovanje i sl.
- Uvažava baštine sopstvene i drugih kultura i kulturnih formi
- Generiše sopstvene ideje i osjećaje na zadatu temu, npr. u odnosu na pjesmu, sliku, objekt, problemsku situaciju
- Stvara i učestvuje u organizovanim kolektivnim kulturnim i drugim procesima u školi i zajednici
- Ispoljava otvorenost za različite kulturne forme poštujući različitosti kulturnog izražavanja

- Ispoljava radoznalost i za istraživanje različitih kulturnih i umjetničkih formi i oblika

3.8.4. Ishodi za srednje obrazovanje (ISCED 3)

Na kraju procesa učenja na nivou ISCED 3 (srednje obrazovanje), učenik:

- Procjenjuje međusobne uticaje lokalnih, nacionalnih, regionalnih, evropskih i globalnih kultura i njihove uticaje na ideje pojedinaca, prihvaćajući različite uticaje i interpretirajući ih u različitim formama i kroz različite medije
- Istražuje načine komunikacije između stvaraoca i publike predstavljajući zadatu temu u raznim stvaralačkim formama i medijima: glumi, plesu, igrama, umjetnosti i dizajnu, muzici, ritualima i arhitekturi, kao i hibridnim oblicima
- Istražuje obrasce nastanka svoje i drugih kultura i kulturnih formi i tumači njihov uticaj na savremenog čovjeka
- Tumači figurativne i apstraktne ideje i transponuje/ugrađuje svoje ideje, osjećanja i emocije u stvaralačko djelo (npr. interpretira ili adaptira umetnička djela i druge kulturne oblike, sastavlja originalnu priču, pjesmu, kompoziciju, poster, sliku, koreografiju za ples i sl.)
- Stvara i učestvuje u manifestacijama razmjene kulturnih i drugih stvaralačkih iskustava u školi, zajednici i širim društvenim okvirima
- Afirmiše različita kulturna iskustva, načine kulturnog izražavanja i umjetničke slobode, te poštivanje intelektualnog i kulturnog vlasništva
- Ispoljava radoznalost i otvorenost za učestvovanje u kulturnim iskustvima, uključivo inovativne kulturne i umjetničke forme

3.8.5. Ishodi za visoko obrazovanje

Na kraju procesa učenja u okviru visokog obrazovanja, student:

- Analizira djela iz kulture u kontekstu u kojem su nastala (društveni, istorijski, ekonomski, religijski)
- Stvara i učestvuje u aktivnostima koje promovišu kreativnu razmjenu (npr. interaktivne izložbe, književne večeri i sl.)
- Koristi raspoložive resurse kako bi razmjenjivao svoje ideje i rješenja sa drugima (npr. kreira web stranicu, poster, umjetničko djelo)
- Argumentuje značaj kulture na individualnom i opšte društvenom nivou
- Koristi nove, originalne ideje za interpretacije različitih kulturnih formi
- Analizira uticaj razvoja kulturne svijesti na cjeloživotno učenje i društvenu integraciju

4. Integracija ključnih kompetencija u nastavu i učenje

Ishodi ključnih kompetencija se trebaju integrisati u nastavu i učenje na svim nivoima. Svi akteri obrazovne politike trebaju preduzeti aktivnosti kako bi došlo do integracije. Na nivou obrazovnog sistema potrebno je obezbijediti podršku obrazovnim ustanovama i nastavnicima, kroz dalju razradu ovog okvirnog programa (nastavni programi, metodološka uputstva, priručnici, nastavni materijali), te organizacijom obuka nastavnika (inicijalno obrazovanje i kontinuirani profesionalni razvoj) i školskih uprava. Na nivou

obrazovnih ustanova potrebno je kroz redovno godišnje i operativno planiranje planirati aktivnosti u kojima dolazi do postizanja ishoda ključnih kompetencija kod učenika i studenata.

Ključne kompetencije je potrebno i dodatno promovisati među obrazovnom javnošću, ali i kod partnera obrazovanja – roditelja, lokalne zajednice i društva. Budući da su ključne kompetencije u funkciji povećanja kvaliteta obrazovanja, postizanja relevantnih vještina i funkcionalnih znanja, šira podrška stručne i opšte javnosti doprinijet će bržoj integraciji u nastavu i učenje.

Da bi ishodi ključnih kompetencija postali dijelom svake nastave, u svim obrazovnim ustanovama, konzistentno i redovno, okvir je potrebno razraditi kroz smjernice nastavnicima o mogućim aktivnostima, metodama, oblicima rada i pristupima učenju. To se može uraditi izradom **priručnika ili drugog dokumenta (smjernice, uputstvo i sl.) za svaku od kompetencija**, uzimajući u obzir specifičnosti svake od ključnih kompetencija **ili za svaki od obrazovnih nivoa**, uzimajući u obzir specifičnosti procesa učenja prema uzrastu djeteta, učenika ili studenta.

Ovaj okvirni program bi trebao biti korišten i prilikom izrade svakog vaspitno-obrazovnog programa u predškolskom, nastavnog plana i programa u opštem obrazovanju (osnovnom i srednjem), obrazovnog programa u stručnom obrazovanju i studijskog programa u visokom obrazovanju. Navedeni bi programi trebali obezbjediti da se osim predmetnih ili modularnih (stručnih) ishoda postižu i ishodi svih ključnih kompetencija.

Postizanje ishoda ključnih kompetencija se ne suprotstavlja postizanju ishoda predmetnih programa, naprotiv, upareni ili udruženi sa ishodima i ciljevima predmetnih programa, oni ukazuju na moguće opredjeljenje sadržaja, konteksta učenja i moguću evaluaciju. Ishodi ključnih kompetencija ne odnose se na nove nastavne sadržaje, fokus je na metodici nastave.

Za izbor oblika i metoda učenja, nastavnikova autonomija nije deklarativne prirode. Ona ističe nužnost prilagođavanja pristupa nastavi kako bi se postigli planirani ciljevi, zadaci i ishodi učenja bez odstupanja od programa obrazovanja. Ključna je nastavnikova spremnost da akcenat stavi na grupne procese i interakcije u radu sa učenicima, da temelji učenje na istraživanjima, iskustvu učenika, eksperimentima i projektima, da organizuje učenje u timovima. Kompetencije kao dinamična organizacija znanja, vještina i stavova primjenljiva u različitim životnim i radnim kontekstima, određuje učenje povezano sa životnom realnošću i primjenljivošću. Obrazovanje usmjereno na memorisanje i reprodukciju bez povezivanja sa situacionim iskustvom ne predstavlja podsticaj za razvoj kompetencija i ne inspiriše učenike da se istinski bave sadržajima koje uče.

Pristup usmjeren na učenje i aktivna uloga učenika su okosnice cjeloživotnog razvoja kompetencija. Osnovna odlika pristupa usmjerenog na učenje implicira učenika kao subjekta sopstvenog procesa učenja, a ne objekta nastave. To znači da nastavnik organizuje i realizuje nastavu prema mjeri učenika, a ne obrnuto, kada učenici prate rad nastavnika bez obzira da li ga razumiju. Ovaj pristup u literaturi se naziva konstruktivistički, jer se učenje shvata kao nezavisna, vlastita izgradnja znanja učenika (konstrukcija) dok nastavnik kreira, stvara situacije odnosno sredinu, okruženje koje podstiče učenje.

Ključne kompetencije se ne razvijaju samo u prostoru učionice, kabineta i obrazovne ustanove. Riječ je kako o procesima učenja, tako i primjenjivanju naučenog u širokom rasponu autentičnih konteksta – u školi, kod kuće i u široj zajednici. U ustanovama obrazovanja je potrebno da se uspostave sistemi i kultura u kojoj vaspitači, nastavnici i drugi edukatori prepoznaju kako se učenje odvija u svim tim kontekstima i stvaraju moćne obrazovne veze sa porodicom, referentnim grupama i zajednicom. U obrazovnim praksama Crne Gore evidentno je postojanje **vannastavnih aktivnosti, projekata, partnerstava škola**

sa predstavnicima zajednice, privrede, otvaranje škola za goste predavače, priredbe, takmičenja, organizacije civilnog društva i drugo. Ove vrijedne društvene aktivnosti mogu jače da se povežu sa sadržajima učenja kao kontekst primjene odnosno kao potencijal za cjeloživotno učenje.

Cjeloživotnim učenjem je potrebno obuhvatiti niz **obrazovnih okruženja** koja su podsticajna za učenje - formalno, neformalno i informalno. Poželjno je obezbjediti zajedničko razumijevanje kompetencija i prelaza između tih različitih okruženja, na različitim nivoima obrazovanja kao i saradnju među njima. To se odnosi kako na obrazovne ustanove, na prakse i uloge nastavnog osoblja tako i na socijalne partnere, učesnike na tržištu rada i organizacije civilnog društva koje rade na usmjeravanju i podržavanju razvoja ključnih kompetencija od najranije dobi i tokom cijelog života.

Razvijanje ključnih kompetencija zahtjeva **školsku kulturu** u kojoj su kompetencije važne, vrednovane i uključene u rad obrazovne ustanove. Važnost se može prepoznati kroz ciljeve nastave i učenja, kroz eksplicitne i implicitne vrijednosti škole, tradiciju i aktivnosti ustanove. Dosadašnje prakse pokazuju da je razvoj ključnih kompetencija bio dio **godišnjih i razvojnih planova škole, rada timova i aktiva, godišnjih planova nastavnika i redovnih priprema nastave**. Iskustva zemalja u regionu i Evropi su pokazala da su saradnja nastavnika škole koja se tiče **zajedničkog planiranja** razvoja ključnih kompetencija kao i **potsticajno vođstva direktora škole** od suštinskog značaja za razvoj ključnih kompetencija. Osim saradnje nastavnika na interdisciplinarnom povezivanju, međusektorska saradnja ustanova za obrazovanje i spoljnih aktera iz poslovnog svijeta, umjetnosti, sporta i zajednice mladih, univerziteta ili naučnih ustanova mogu biti ključni za uspješno razvijanje kompetencija.

Razvoj ključnih kompetencija putem interdisciplinarnog učenja u obrazovnim praksama Crne Gore započeto je 2007. godine sa Programom za održivi razvoj. Dosadašnja praksa razvoja **međupredmetnih oblasti/tema** uključuje koordinisan i simultan rad nastavnika u okviru dvije ili više disciplina pri obradi određenih predmetnih područja ili tema. Ovim okvirnim programom se dobre prakse i određene oblasti koje već postoje objedinjuju i dodaju se nove sa namjerom vertikalnog povezivanja i uspostavljanja kontinuiteta između obrazovnih nivoa. Pregledom rezultata istraživanja o dosadašnjim iskustvima rada nastavnika u ovom području u Crnoj Gori, međupredmetna integracija učenja opada sa uzrastom i predmetnim razdvajanjem. Programi obrazovanja gimnazija još nisu prošli kroz reformske promjene usmjeravanja na ishode učenja kao što su prošle stručne i osnovne škole, i u budućim revizijama postoji potencijal da se uključe i ishodi ključnih kompetencija.

4.1. Podrška nastavnicima

Crnogorski okvirni program ključnih kompetencija, kao okvirni dokument, mogu direktno primjenjivati u nastavi samo izuzetnoiskusni nastavnici. Zbog toga je potrebno izraditi među-dokumente i nastavne materijale, no također je potrebno i organizovati obuke nastavnika. U obrazovnom procesu nastavnici su jedine osobe koje obrazuju i koje imaju pristup onima koji uče (učenici, studenti). Zbog toga je i uloga nastavnika izuzetno značajna za integraciju ključnih kompetencija. Obuke nastavnika važan su dio podrške za integraciju ključnih kompetencija u nastavu i učenje. To podrazumijeva ugradnju pristupa, osposobljavanja i učenja koji su usmjereni na kompetencije u inicijalno obrazovanje nastavnika i kontinuirani profesionalni razvoj učitelja, nastavnika i drugih edukatora.

Ključne kompetencije trebaju postati dijelom inicijalne obuke nastavnika, na svim fakultetima koji pružaju takvo obrazovanje. Strategijom obrazovanja nastavnika u Crnoj Gori (2017-2024) predviđa se inoviranje metodičko didaktičkih predmeta i kao mjera utvrđivanje minimalne zastupljenosti ključnih kompetencija u studijskim programima po kojima se obrazuju nastavnici, što je već sistemski prepoznato.

U cilju **kontinuiranog profesionalnog razvoja nastavnika**, potrebno je razviti i akreditovati obuke koje se odnose na integraciju ključnih kompetencija u nastavu i učenje. Pružanje podrške takođe ubraja i potrebu da se nastavnici uključe u neformalne mogućnosti učenja za profesionalni razvoj. Nastavnici mogu inovirati svoja znanja o podsticajnim okruženjima za učenje i saradnji sa zajednicom razmjenom osoblja, uzajamnim učenjem, savjetovanjem i učešćem u lokalnim i globalnim mrežama za razmjenu ideja i iskustva. Podrška se takođe ogleda u omogućavanju inovativnih praksi i njihovom razmjenjivanju, učešću u istraživanjima i upotrebi novih tehnologija uključujući i digitalne, za pristupe u nastavi i učenju usmjerene na kompetencije.

4.2. Istraživanje pristupa za procjenu i vrednovanje ključnih kompetencija

Procjena i vrednovanje ključnih kompetencija povezani su sa ulogama nastavnika da upravljaju nastavnim aktivnostima i prate napredak učenika i svoj opšti učinak. Pred nastavnicima je izazov da kritički procjenjuju i biraju alate i resurse za lakše planiranje, razvijanje i upravljanje inspirativnim aktivnostima koji će podstaći radoznalost, kreativnost i produktivnost učenika. Ovaj domen integriše kreiranje, stvaranje inovativnih i angažovanih iskustva učenja koja uključuju digitalne alate i resurse i evaluaciju kroz raznovrsne oblike procjenjivanja.

Opisi ključnih kompetencija formulisani kroz ishode mogli bi se dopuniti odgovarajućim alatima za dijagnostičku formativnu procjenu i vrednovanje na odgovarajućim nivoima. Digitalnim tehnologijama bi se moglo doprinijeti evidentiranju različitih dimenzija napretka učenika, uključujući povezane aktivnosti spoljnih aktera, odnosno socijalnih partnera, te pristupi procjeni ključnih kompetencija u neformalnim i informalnim okruženjima učenja.

Pristupi za procjenu i vrednovanje ključnih kompetencija su najveći izazov koji ovaj okvirni program predlaže. Oni zahtjevaju identifikaciju novog potencijala za praćenje i vrednovanje postignuća ishoda ključnih kompetencija. Kako bi se postigla konzistentna praksa, potrebno je izraditi **metodološko uputstvo i smjernice za kriterijume ocjenjivanja i njihovo povezivanje sa ishodima ključnih kompetencija kroz formativno ocjenjivanje**, a same metode formativnog ocjenjivanja vezano za ključne kompetencije trebaju postati dijelom obuka nastavnika.

4.3. Monitoring i evaluacija

Potrebno je uspostaviti sistem monitoringa integracije ključnih kompetencija u nastavu i učenje kroz postojeći sistem osiguranja kvaliteta, slijedeći institucionalne nadležnosti i postojeće metodologije. Protokol za praćenje integrisanosti ključnih kompetencija u nastavu i učenje može poslužiti kao koristan alat u tu svrhu. Bilo bi dobro podnositi godišnje izvještaje o napretku integracije po obrazovnim nivoima Nacionalnom savjetu za obrazovanje.

Srednjoročno, u periodu nakon pet do 7 godina nakon početka implementacije, potrebno je provesti evaluaciju, kojom bi se utvrdio učinak okvirnog programa na sistem. Osim što bi utvrdila učinak na sistem, evaluacija bi trebala utvrditi i preporuke relevantne za reviziju i nadogradnju okvira.